

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИЗВЕСТИЯ НА ИНСТИТУТА ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“
Книга XXXIII

**ПОЯСНЕНИТЕ ДУМИ В СРЕДНОРОДОПСКИТЕ ВЪЗРОЖДЕН-
СКИ ПИСМЕНИ ПАМЕТНИЦИ С ГРЪЦКО ПИСМО
(Особености и тенденции в речниковото вариране)**

Георги Митринов
Институт за български език, БАН

**EXPLAINED WORDS IN THE MIDDLE RHODOPE REVIVAL
WRITTEN MONUMENTS WITH GREEK LETTERING
(Features and trends in vocabulary variation)**

Georgi Mitrinov
Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

Резюме. Проучването на лексиката във възрожденските писмени паметници е важно за историята на българския език. В статията се разглеждат лексикални особености на среднородопски възрожденски писмени паметници. Съпоставя се лексика от чужд произход (гръцки и турски), включена в текстовете. Проучва се синонимията, появила се от употребата на думи от български произход, с които се поясняват включените в текстовете чужди думи.

Ключови думи: Родопско възраждане, история на българския език, родопска възрожденска писмена традиция, лексикални особености

Abstract. The study of vocabulary in Revival written monuments is important for the history of the Bulgarian language. The article deals with the lexical features of middle Rhodopes Revival written monuments. The vocabulary of foreign origin (Greek and Turkish) included in the texts is compared. It studies the synonymy arising from the use of Bulgarian origin words that explain the foreign words included in the text.

Keywords: Rhodopean revival, history of Bulgarian language, Rhodope revival written tradition, lexical features

1. Езикова ситуация по българските земи през Възраждането

Езикова ситуация по българските земи през Възраждането има свои общи, както и специфични за отделни райони на българското езиково землище особености¹. От една страна, това е наличието на официален език в Османската империя – османски турски, който е чужд за българите. Но като език на администрацията, на официалната власт, е трябвало да бъде усвояван от българоезичното население в империята, което е свързано с неговото препитание и оцеляване. Това важи повече за мъжкото население, докато за жените, които се занимавали основно с отглеждането на децата, с къщната работа и със селскостопанска дейност в селата, не било важна необходимост да владеят турски език. Освен това в районите, населени с българско християнско население, силни позиции имала Гръцката патриаршия, както и свързаните с нея проводници на гърцизма – търговци и занаятчии гърци и българи гъркомани, покровителствани от религиозната институция. Това особено важи за южните краища на българското езиково землище (Източна Тракия, Беломорието, Родопите), където силното гръцко езиково влияние продължава на места дори чак до Балканската война (1912–1913 г.).

Такава е картината и в Среднородопието (днешно Смолянско). Специфика тук е наличието на преобладаващо българско мюсюлманско население, което доминира над малоборойното местно еднородно българско християнско население, оцеляло след масовите помюсюлманчвания в най-обширната българска планина. Местните българи християни се занимавали с животновъдство, като основен поминък било трансхуманното животновъдство, свързано с отглеждането на овце. Многобройните стада през пролетта, лятото и есента пребивавали по високопланинските пасища в Среднородопието, а зимували в Беломорието (в Гюмюрджинско и в Ксантийско). Малка част от тях, в северните части на Среднородопието, зимували в Горнотракийската низина (Пловдивско и Първомайско). Развитото овцевъдство било предпоставка за появата на занаяти, свързани с него, като абаджийството, а по-късно и терзийството, които станали основни за среднородопското християнско население. Важно място в бита на среднородопските християни заемат трудови заетости като бакърджийството, дялгерството (зидарството), рибарството и др. (Гиневски/Ginevski 2008, 31–32, 38, 40, 42). Развитието на животновъдството и занаятчийството способстват за появата на заможни представители от средите на българите християни в Среднородопието. Възниква местна интелигенция, която постепенно дораста до идеите за просвета и религиозни свободи на местното българско християнско население. Но гръцкото влияние в религиозното и просветното дело е много силно. За него свидетелства спо-

---

¹ Публикацията е написана във връзка с работата по съвместния проект на Секцията за история на българския език към Института за български език при БАН с Румънската академия на науките на тема „The diastatic variation in the historical vocabulary of Bulgarian and Romanian“ („Диастратичното вариране в историческия речник на българския и румънския език“), 2018–2019 г.

деленото от среднородопския религиозен и просветен деец поп Марин Караджов от Чепеларе, Рупчоско: „Аз сам са родил в 1840 на 4-и март. Като сам станал 6–7 г. зафанал сам да следувам в училище и до 9–10 година сам можел да науче тогавашните учебни буквар Славя[н]ски (Еленски) Октоих, Псалтир и Апостол и да писувам имена и цифри (Потребно е да кажим, чи тогава бе сичкото по гръчки, четюву, писване, сметане). Ей! От тука нагоре нема какво да учи, казуваха учителете. Сига требова да са учи язык! Затова баща ми за вида ма нах Ташюс [остров Тасос в близост до гр. Кавала на Бяло море – бел. мои, Г.М.] да са уче терзие и гръчки язык“ (Ваклинова/Vaklinova 1972, 212).

През периода 1834–1836 г., след издействани султански фермани от страна на среднородопските български християнски села, е разрешено да се построят църкви. За един кратък период до 70-те години на XIX в. в Среднородопието са построени 26 църкви (Гиневски/Ginevski 2008, 101). В новопостроените християнски храмове още от 30-те години на XIX в. се служи на гръцки език чак до 60-те и 70-те години на XIX в., когато среднородопските християни се включват активно в борбата за църковна независимост и успяват да издействат в повечето местни църкви службите да се извършват на разбираем за тях църковнославянски език, а не на гръцки. За положението в Югоизточните Родопи, по-точно на българските християнски села в Западна Тракия, е показателен един цитат от биографичната книга на Хр. Попконстантинов, посветена на капитан Петко войвода, родом от с. Доган Хисар, Дедеагачко: „Когато станал Петко на 15 години, не слушал баща си и започнал да ходи в селския метох да се учи да чете и пише. В училището той се отличавал със сериозност и внимание в работата му и до 17-годишната си възраст той се научил да прочита гръцки думи и да пише с гръцки букви български думи, като в онова време по южните и източните поли на Родопите новобългарския язык и новобългарското писмо не бяха въведени, а старославянското писмо бе свършено изчезнало. Това било в 1861 г., когато във всичките родопски християнски села гръцкия език пееха в черквите и учеха в училищата“ (Попконстантинов/Popkonstantinov 1885, 9).

В случая езиковата ситуация в Среднородопието и в Западна Тракия в средата на XIX в. не се различава от ситуацията в други краища на българското езиково землище. Например Й. Груев в описанието на езиковата ситуация в Пловдив в средата на XIX в. отбелязва, че гръцкият език господства в града, а български се употребява само в предградията Мараша, Каршияка, Нова махала (Груев/Guev 1906, 4, 14). Ситуацията в Македония е сходна. По сведения на Ст. Веркович от 1860 г. местните български занаятчии са принудени от обстоятелствата да усвояват и да общуват на гръцки език, което е свързано с препитанието им (ВП/VP 1992, 205).

Подобно силно гръцко влияние има и във Влашко и Молдова през XVIII в. При наложеното фанариотско управление в двете княжества от страна на Османската империя официални езици там са румънски, гръцки и български. Елинизацията е факт още в началото на века, за което съдим по запазени ръкописни писмени паметници в български и чужди архивохранилища: ръкописен сборник с молитви от Барбу Хобан, съхраняван в шуменското читалище „Добри Войников“ с датировка от 1704 г., написан на трите споменати езика

(Стефанов/Stefanov 2009, 240–252); Кондика на гръцката търговска компания в Брашов от края на XVII и началото на XVIII в. (Маслев/Maslev 1988, 93) и др. Според чужди пътешественици през 1702 г. трите езика са еднакво легитимни в литургиката, литературата и княжеската канцелария от православните румънци (АПБ/АРВ 1987, 287).

Началото на възраждането на среднородопските българи християни е свързано с дейността на йеромонах Григорий, който като таксидиот на Ватопедския манастир в Атон посещава за пръв път краището през 1838 г. Ситуацията тогава е твърде неблагоприятна за църковна и просветна дейност. Няма запазени следи от стари писмени традиции в Среднородопието. Тепърва създаващите се големи български просветни центрове като Пловдив, Одрин, Солун са твърде отдалечени от Среднородопието. Освен това планината е опасана от гъркомански центрове, каквито са гр. Ксанти и Гюмюрджина от юг, Станимака (дн. Асеновград), Хасково, Пещера, Бачковския манастир от север. Като се прибави и наличието преимуществено на българско население, изповядващо мюсюлманска религия, чуждо на стремежите на българите християни за икономическо, културно и просветно издигане, видно е, че няма предпоставки за начало на възраждане в Среднородопието.

Първоначално йеромонах Григорий е посрещнат хладно от местните християни поради незнаенето от негова страна на български език. Макар да има хипотези, че е българин, родом от с. Загоричани, Костурско, надделява мнението, че е бил грък и впоследствие научава български език (местното родопско наречие) (Маринов/Marinov 1978a, 22–24; 1978b, 36–38). По негова инициатива в местните църкви богослужението се извършва не на гръцки, а на разбираем за населението български език. Монахът е инициатор за създаването на дамаскинска книжнина, като изгражда своеобразна местна среднородопска дамаскинарска школа. Под негово ръководство се създава препис на дамаскински сборник в превод от гръцки език на местен родопски диалект. Впоследствие подготвени от него местни свещеници осъществяват още преписи на дамаскински текстове с активна негова помощ. Така възниква Устовският дамаскин, чийто автор е първият последовател на поп Глигорко в Среднородопието, местният свещеник Киряк Бялковски. Впоследствие са направени преписи от свещениците в по-големите християнски селища в района. Запазен е частичен препис на Петковския дамаскин, чийто създател е местният свещеник поп Костадин Манолов (Попконстантинов/Popkonstantinov 1888, 133–156; 1889, 269–284). За съжаление, от многобройните дамаскински преписи до днес е оцелял в оригиналния си вид само преписът от с. Райково, благодарение на това, че в Долно Райково гъркоманството е имало силни позиции и местният български книжовник гъркоман Георги Радев е съхранил писмения паметник в личния си архив (Стоянов/Stoyanov 1972, 229; Митринов/Mitrinov 2005, 21).

През този период се създават и учебни помагала. Малка част от текстове на Райковския дамаскин, датиран от 1859 г., включват примерни текстове на документ за даване пари назаем, таблица за умножение и др. Те са с по-късна датировка – 1869 г., и са добавени впоследствие (Митринов/Mitrinov 2005, 33). Учебно помагало се явява Златоградският сборник, датиран от 1852 г.,

който включва писмовник с примерни текстове на писма и текстове от Ветхия завет на Библията (книги Премъдрост Соломонова и Притчи Соломонови). Характерно за него е, че е двуезичен. Текстовете са на гръцки и съответно на български език с гръцка графика, като на всяка срещуположна страница успоредно с гръцкия текст е даден и негов превод на български (Митринов/ Mitrinov 2000).

2. За спецификата на среднородопската възрожденска книжнина

Важно е да се отбележи, че дамаскините преписи и учебните помагала са писани на разговорен български език (местен родопски говор) с гръцка графика. През първата половина и в началото на втората половина на XIX в. основна е употребата на гръцка графика в писмената практика на среднородопските българи християни. Те изписват имената си с нея. Дори личните им печати са оформени преимуществено с гръцка графика.

Среднородопските дамаскини от средата и втората половина на XIX в. са късни дамаскини. Характерна тяхна особеност е, че езикът им е много близък до разговорния български език (в случая местните български говори). Това е свързано с предназначението им да бъдат лесни за възприемане от обикновените българи – четци и слушатели. Текстовете са изпъстрени с лексика от чужд (основно османотурски и гръцки) произход, характерна за местните говори. Употребените непознати думи, свързани с църковна терминология и др., са пояснени, вероятно с цел да бъдат разбираеми за ползвателите на сборника. Това в голяма степен важи и за учебните помагала, чийто език също е близък до разговорния (местния диалект), а включените непознати думи се поясняват с думи от местния говор.

Не става ясно дали местните книжовници са използвали първоизточник, който е бил на български език с гръцка графика. Но е факт, че в първата част на Златоградския сборник, съдържаща примерни текстове на писма, ойконимията в изписаните адреси е свързана с търговската дейност и с гурбетчийството на местните българи християни. Така най-много писма са адресирани до селищата Гимуржина (Гюмюрджина, дн. грц. Комотини) и Даритере (дн. Златоград), по-малко – до Филбе (дн. Пловдив), а отделни писма – до Правуща (Правища), Кавала, Йенидже (дн. грц. Генисеа); Стамбол, махала Гюмрук (дн. Истанбул); Исмил (дн. Измир). Доста от писмата са адресирани до свещеници в църкви на съответните селища Филбе, Гимуржина, Мароня, както и до игумена на манастира Ватопед в Света гора. Все пак може да се предположи, че текстовете на Писмовника, ако са били преведени от гръцки първоизточник, може да са били актуализирани, като селищните имена са били заменени с такива, които са били познати на тогавашните жители на Даръдере.

Диастратичният подход в настоящото изследване дава възможност да се видят начините, които използват книжовниците, за включване в създадените от тях писмени паметници на лексика, нехарактерна за местния говор. Така може да се оформи картината на заемане на такъв тип лексика. Като цяло въпросът за избор на предпочитана лексика, главно свързана с църков-

на терминология, показва пътищата, по които този тип лексика се озовава в среднородопските възрожденски писмени паметници. Едва ли може да се говори за целенасочена употреба на църковнославянизми, които да заменят турцизмите и гърцизмите в разговорната реч, но е виден стремежът на местните книжовници да създават разбираеми за местното българоезично население текстове. Да, текстовете като цяло са писани на български родопски диалект. Но може да се предположи, че в първоизточниците, от които е превеждано, е имало терминологична лексика без свои съответствия в тези български говори. За целта терминологичната лексика е била пояснявана с добавени общоупотребими гръцки и османотурски заемки в местните български говори. По този начин, чрез текстовете на едно учебно помагало, каквото се явява Златоградският сборник, както и чрез дамаскините текстове, се правят първи опити да се включва лексика от домашен, български произход в текстове за обучение на местните ученици и за огромяване на възрастните. Но е факт, че в Райковския дамаскин се открива и синонимия, включваща думи само от чужд произход или само от български произход. Вероятно целта е била да стане текстът по-разбираем за обикновения местен българин.

Предмет на настоящото изследване е проучване на спецификата на поясняване на включената в текстовете на среднородопските възрожденски писмени паметници терминологична лексика. Целта е да се види общото и различното в подходите, използвани в двата типа писмени паметници – дамаскините текстове и учебни помагала.

Както бе отбелязано по-горе, налице е успоредна употреба на лексика, нехарактерна за местните български говори, от чужд и от домашен, български произход, наред с такава, битуваша в говорите. Става въпрос основно за терминология, свързана с църковното богослужение, както и за термини от други сфери на обществения живот. Така чрез диастратичния подход при разглеждане на спецификата на употребената лексика в среднородопските възрожденски писмени паметници може да се представи по-пълна картина на използвания речников инвентар от местните книжовници, а и да се види какви са тенденциите в употребата му.

В учебното помагало „Златоградски сборник“ думите, които писачите са преценили, че са неразбираеми за ползвателите му, вероятно ученици в местното училище, са пояснени със задпоставени думи, използвани в местния говор, оградени в кръгли скоби:

ποτλισοβατ σα η βέρνισε σφιδέτελι (σεχάτε) (Ч. 1, с. 60).

Спорадично е добавянето на поясняващата дума, без да е оградена в кръгли скоби:

ωτέτζ μπολάηκυ να σήνα – πατέρας προς υιόν πως γράφη (Ч. 1, с. 54).

В дамаскините текстове преобладава изписване на задпоставената поясняваща дума, характерна за местния български говор, независимо дали е чужда заемка, или не, без да е оградена в кръгли скоби:

Τζελοβέκ δέτυ γάλι да διδάξυβα, да βάζι, π.χ. τρέπυβα да ίμα τζέτρι дάρμπι υт γόσποда (с. 79).

Само в няколко случая е налице изписване в кръгли скоби:

Η κατύ σφόρσι γόσποτ ταίνατα βέτζερε τυγάβα си συμπλέτζε ζιυπέτα му и σίπα βόδα να ιπρίκετ и υπάσα πρεστίлка (μινδίλ) и ζέ да χμ υμία νυγίτε να απόστολετια (с. 248).

Κατο цяло подходът при поясняването на употребените непознати думи и изрази в дамаскинските текстове е по-различен. В тях понякога това е направено описателно, което е свързано и с предназначението на сборниците: да бъдат четени пред групи хора, на разбираем за тях език:

...σλετ βοσνεσένιε γοσπόδνε σλετ σπάσυβден γυ ζυβέτε βιά κυγά υτίде ηισύς χριστός να νέμπυ (с. 32).

Να δέν νεδελε, κυγά σάναχα дέсет дэне от γόσποδοβυту βοζνεσένιε, от σπάσυβден... (с. 32).

воснесение господне / гòсподову вознесение – спàсувден

Σφετί τεόδур μπέσε υт еδνά γράδα дэту ε ζυβάτ ευχάιτα сáе касаμπό ε να тζέρνυ μόρε, тyртзки пак карá денiс (с. 41).

Чёрну мòре – Карà денiс

γυλέμ πράζνικ τάτζιμε дνέска πλ. χρ. и ζυβóт γυ πενδικυστή στε да ратζέ оти υт βελίδен ду днέска са педесé дэне (с. 155).

грц. πεντήκοντα 'петдесет' (ГБР/GBR 2004).

пендикустѝ – педесé дэне (петдесетница)

Αμί σλύσειτε да би κάζυβαμ как спρά сувá σφετό σίνυду. Сίνυду στε да ретζέ спиρόβια (с. 224).

сýнодоc м. 1. 'сесия'. 2. църк. 'синод' (ГБР/GBR 2004).

спиρόβια збирòвийа с. 'сборише', срв. збирò ж., збѝрица ж. ум. 'разни дребни неща, подарък' (Славеино, Виево, Кутела, Смолянско, Ардинско, Маданско) (Стойчев/Stoychev 1965); збирòвиште с. 1. 'място, дето се спират и събират хора'. 2. 'място, дето се събира селският добитък и откъдето се отправя на паша' (Дорково, Велинградско) (Стойчев/Stoychev 1970); збѝротина ж. 1. 'множество различни хора'. 2. 'много и най-различни неща на едно място' – селата в района на с. Кирково, Момчилградско (Стойчев/Stoychev 1983).

сйнуду – спиρòвийа

В други случаи са преведени на български език цели изрази, изписани на гръцки език, включени в текста:

...и дрύγυ νίστυ νι дýμασε, αμi λυ дóξати ο θεόc σπυλαι τέμπε μπóζε (с. 48).

дóξати ο θεόc – доξασiа – τω θεω 'слава богу' (ГБР/GBR 2004).

Η γόсποτ са ιζβίκα σας γυλέμ γλαc: ηλή, ηλή λημα саβαχθανή, τό στε да ретζέ: μπóζε μοή, μπóζε μοή, ζαστό ма си υстаβiл (с. 268).

В дамаскинската книжнина се натъкваме и на включване в текстовете на думи и изрази от друг език, главно гръцки, които не са пояснени или преведени. Вероятно преводачите са се затруднили да ги преведат:

Πак σφετά γαλίни рέτζε να έλεντζικιαт iδυλε дэту γυ ζυβέχα δια αγάπη, саиμπiа, ότι νι ζνáиc мóεту сóртζε... (с. 65).

δια αγάπη съчет. 'с любов' (ГБР/GBR 2004); δια предл. 'по; през; с; на; заради, за' (ГБР/GBR 2004).

...ζαστό βίκα σοφός σιράχ μπλαγάтку τοί δέту δύμα να ύσι δέту слύσует (с. 83).

σοφός м. 'мъдър, учен', в случая 'мъдрец' (ГБР/GBR 2004).

...στάνα πατρίκα να ιερυσαλίμ σφετί іάκοβ αδελφόθεος (с. 114).

. αδελφός 'брат'; θεος 'бог' (ГБР/GBR 2004), т.е. 'брат на бога, божи брат'.

... ι αγά υμέρ τζар ανδριανο στάνα τζар ανδόν δέту γυ ζυβέχα ευσεβίς (с. 118). ευσεβής ο 'благочестив, набожен, почтителен' (ГБР/GBR 2004).

αλά αγά ιστε ζαραді γοσποδοβуту дрáγγυς да υστάνε ελεύθεру ζαραді тζарτζку νεπέсну (с. 134).

ελεύθερος ο 'свободен, волен, независим' (ГБР/GBR 2004).

...οτι τοή ε ηισύς χριστός δέту κάζα пророк μουσί μέσα δέту στε κυρτυліса λυδιέте υт дζενδέμαт ι υт διάβολτζките роки † τέλος τις ομιλίас (с. 198).

край на проповедта

τέλος το 'край, завършек'; ομιλίас – ομιλία 5. църк. 'проповед' (ГБР/GBR 2004).

ι ιμέχα απόστολεте τακόφ ζάκον ι πράβεχα γυ φσε αγά еδέχα, αγά да едát ι ζβέχα πόναπρες ήψημα... ι αγά στάναχα υт суφράта τυγάβα лóμича ήψηματα βрут, амí αγά ίστεχα да лóμεт едín υ[т] тєχ ζίμασε ήψηματα та стóρεσε корст...; καтú πράβεχα απόστολεте сée ύψημα таμán ιστεχα да рекóт κύριє... (с. 220).

йпсома 'нафора' (Гоце Делчев; Солунско); йпсимо с. 'нафора, натопена в комка и сложена в дънера на високо и дебело дърво – дар на дух за плодородие' (Яврово, Асеновградско) – от грц. ύψωμα 'нафора' (БЕР/BER 1979).

Αμί νίє да праζνόβαμε σας μλόγυ πείβυ ι σας μλόγυ αγριπνίι ι σας μλόγυ доξολογίι ι σας тζίσту сóртζε (с. 221).

αγρυπνία; αγρύπνια 1. 'безсъние, бдение'. 2. църк. 'всенощно бдение' (ГБР/GBR 2004); доξολογία η църк. 'молебен' (ГБР/GBR 2004).

Πατρίκατα τυγάβα γυ стóρι аργός ι υπόδι γυ υт παπαζλιúк... τυγάβα πατρίκατα αλεξάνδру... стóρι γυ пак аργός υт παπαζλιúκαт áριυ (с. 228).

αργός 4. църк. 'аргосан' (ГБР/GBR 2004); аргос м. църк. (грц. аργός) 'от-немане на свещеник правото да служи' (ПРОДД/RRODD 1974).

παπαζλιúк тур. papazlık 'длъжност на свещеник, свещеничество, попство' (ГБР/TBR 1962).

...ι σας ανάγνοστη пáυλυ, δέту мπέσε ανάγνοστη να стаμπóлтτζки πατρίκα тíє са υтислі να κάβαλα... (с. 236).

ανάγνοστη – αναγνώστης ο 1. 'читател'. 2. 'четец' (ГБР/GBR 2004).

3. Специфика на поясняване на терминологична и нетерминологична лексика в среднородопските възрожденски писмени паметници

Проявите на пуризм, т.е. опитите за включване на лексика от домашен, български произход в среднородопските възрожденски текстове, се изразяват в успоредна употреба на такава лексика, засвидетелствана в църковнославянски писмени паметници или в по-стари писмени източници, наред с битуващи в местните родопски говори гръцки и османотурски заемки. Обикновено първо е изписана употребената нова дума, след което е добавен неин синоним, характерен за местния говор, за да я поясни. Но се случва, макар и по-рядко, изписването да е и в обратен ред. Синонимията включва също употреба на двойки и повече думи от чужд произход (гръцки и турски), както и синонимни двойки от домашен, български произход. Както бе отбелязано по-горе, в случая едва ли може да се приеме, че е налице целенасочена дейност на местните книжовници, сътворили писмените паметници, с цел да се премахнат от езика на обикновените местни българи множеството турцизми и гърцизми. По-скоро това е опит да се обяснят употребените непознати за носителите на местните български говори думи от български произход при преписването и превеждането на текстовете. Целта е била да са разбираеми те за читателите и слушателите.

3.1. Поясняване на думи в Райковския дамаскин

Поясняване на думи в Райковския дамаскин, което включва успоредна употреба на лексика от домашен произход, засвидетелствана в църковнославянски писмени паметници, с битуващи в местните говори чужди заемки, главно гръцки.

УЧИТЕЛ – ДАСКАЛ

κατὸ μπέσε τυγάβα ζάκωνα στορι μετάνιε ἰ γυ σρέσνα ἰ ρέτζε μυ: ραδυβαι σα υτζίτελυ, δάσκαλε νάσι (с. 241).

учител м., стб. *ο*υ*χ*ι*τ*η*λ* (CP/SR 2009); цслв. *ο*υ*χ*ι*τ*η*λ* *ц*ε*ρ*κ*β*ι = такъ называются богомудрые мужи первых веков християнства (Дяченко/Dyachenko 1900); *ο*υ*χ*ι*τ*η*λ* м. 207, 210, 214, 256, 269, 289, 367 (Троян. дам.) (Иванова/Ivanova 1967).

даскал м. грц. *δ*ά*σ*κα*λ*ος *ο* 'учител' (ГБР/GBR 1994).

ПРАЗНИК – ПАНАГИР

Обичайно думата от домашен, български произход *п*р*а*з*н*и*к* е изписана първа, а гръцката заемка, битуваща в местните говори, е следходна и я пояснява:

Πράζνιτζιτια ἰ παναγίρετια να σφετά тζέρкβα νάσια п.χ. ζα дрύγυ νι έ, αμι ζараδί дуσέτα да каζανδίсуват христιάνετε λύδια μλόγυ фαιδα να дуσέτεχ (с. 1).

Дрýγυ νέμα πο μπλάγυ να χýμπαβите христιάνтζки дýси пл. χρ. υт σφεтζкίте πράζνιτζи ἰ παναγίρε αγά χи спυμίναме ἰ татζίме тэχните тζυδά ἰ теглиλάта χми (с. 39).

...τῆ γὰ σα ζαραδί νάσιτε δύσι στάνали πράζνιτζите ι παναγίρετε π. χ. ζαραδί да πράβιμε νάσιτε δύσι χύμπαβι да χι υγίζδιμε σας χαίρ (с. 39).

Σόε πράζνικ πραζνόβαμε пл. χρ. такόφ παναγίρ πανιγίρίσαμε, ζατυβά да πανιγίρίσαμε, да праζνόβαμε ала νιμοίτε κατὸ ελενε аμί κατὸ χριστιάνεtia (с. 221).

В единичен случай гръцката заемка е изписана пред думата от домашен, български произход:

...ι να τέχνιτε παναγίρε πράζνιτζитια да νί ιγραιме χόру да νι πράβιμε дрύγι ιγράνια да νί πεέме πέсни διάβυлтзкi (с. 144).

празник м. стб. праздъникъ м. 'празник, установен от религията и традицията ден за честване на нещо' (CP/SR 2009); цслв. праздникъ м. (εορτή, πανήγυρις) 'торжественое собрание, торжество' (Дяченко/Dyachenko 1900); цслв. празднoлюбецъ м. 'който почита празниците, установени от Църквата' (Бончев/Bonchev 1995); празник, празник м. 1. 'празник; торжествен ден, в който се чества събитие от християнската история'. прàздныцiи и сьбóре црковнii блáсвенii хрстiане зарадь дрýга рàбота не бывать... 39.295. (РКБЕНО/RKBENO 2012); празникъ м. 29, 30, 77, 116, 182, 294, 313, 354 и др. (Троян. дам.) (Иванова/Ivanova 1967).

пaннiγύρι το 1. 'празник (често религиозен); народно веселие; пир, торжество; веселие'. 2. 'панаир'. 3. 'пазар' (ГБР/GBR 2004).

панаγiρ (грц.) м. остар. 'панаир' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско) (Стойчев/Stoychev 1965).

Успоредна употреба на двете лексеми се открива и в Тихонравовия дамаскин: празник м. 1. 'празник, торжествен ден, в който се чества събитие от християнската история'; панагир м. 'панаир, събор, празник': ...и бжствны дүми да послүшамè замь да прiёмнем добрò ѿ тогòзи стцà дето го прàзднуваме та сi оставьме сiчька рàбòта атó му ймаме прàздникъ въ тòйзи день и панагiрь... 39.295б (РКБЕНО/RKBENO 2012). Може да се предположи, че в късните среднородопски дамаскински преписи от средата на XIX в. е заимствана една традиция, установена в дамаскините от по-ранни периоди (XVII в.).

ПРАЗНОВАМ – ПАНИГИРИСАМ

В текстовете на Райковския дамаскин се открива успоредна употреба на производни глаголи *празновам* и *панагирисам* / *панигирисувам*, които не са засвидетелствани в посочените облици в църковнославянски писмени паметници и в други дамаскински преписи.

От засвидетелстваните 4 употреби на синонимната двойка в два случая първо е изписана глаголната форма *празноваме* и в два – *панигириσαμε*.

Аμί φσε трéπυβα да γάλιμε, да праζνόβαμε ι да πανιγίρίσυβαμε ότι тiе σφετζi дέту татζiме ι праζνόβαμε νiέ тее σφετζi πυμάγατ νάμ ι тζύβατ να (с. 1).

...аμί сáς пуклυνένυ сáртζε сáς тζiсти ιυμυβε да πανιγίρίσαμε да праζνόβαμε ζа σφετά νεδέλε (с. 144).

Σόε πράζνικ праζνόβαμε пл. χρ. такόφ παναγίρ πανιγίρίσαμε, ζατυβά да πανιγίρίσαμε, да праζνόβαμε ала νιμοίτε κατὸ ελενε аμί κατὸ χριστιάνεtia (с. 221).

празновам несв. 'празнувам', стб. *праздъновати* 3. 'празнувам, чествам празник, ликувам' (CP/SR 2009); празнувам несв. 'празнувам, чествам някакъв празник'. и съкыйи члкъ е длъжьнь да пръзднува ѝ да почѣта црѣскыйи праздникъ... 33.232б. (РКБЕНО/RKBENO 2012); празнувашъ (Троян. дам.) (Иванова/Ivanova 1967).

πανηγυρίζω 1. 'празнувам, чествам, тържествувам'. 2. 'пирувам, веселя се' (ГБР/GBR 2004).

Все пак трябва да се отбележи, че обликът *празновам* има диалектен характер. Глаголното словообразуване с наставка *-овам* е характерно за рупските говори (Бояджиев/Bojadjiev 1991, 85), част от които са родопските (*куповам, даровам, миновам* и др.).

ЗАШТО (ЗАЩОТО) – ОТИ

...νικοί δά τα εστράχ νεδέλα υт тζελατόβανιεту ζαστό ότι μόετα δάρπα στε да ε σαζ τέμλια... (с. 140).

оти 'защо', 'защото, понеже, че' оти (Банишко четириевангелие XIII в.) от грц. оти 'че' (БЕР/BER 1995).

и метнаха рѣч на него: ότι ѡдѣшь и кр(ъ)стѣл си, и да не съдѣишь вѣкѣ на стѣлъ защѣ ти не подобае (Троян дам. 151) (Иванова/Ivanova 1967).

зашто нареч. защото; чслв. *зачто* = для чего (Дяченко/Dyachenko 1900).

Интерес представлява употребата на синонимната двойка *зашто – оти*, още повече че е засвидетелствана в единичен случай. В бележки под линия към нормализирания текст на Петковския дамаскин Хр. Попконстантинов е отбелязал: Вл[ияние] отъ Неоф[итовото] Евангелие. Тукъ защо е написано вмѣсто оти. (...и сасъ сичку соарце защо нидеалѣята даде Госпуть...) (Попконстантинов/Popkonstantinov 1889, 145).

Първата съставка *зашто* не е характерна за местните родопски говори в употреба като относително наречие със значение 'защото'. От друга страна, в текстовете на Тихонравовия дамаскин се открива същата синонимна двойка, представена като сложен съюз в речниковата статия *защо* нареч., нареч.-съюзна дума, съюз.

защо IV Съюз. 1. Въвежда подчинени допълнителни изречения; че. 3. Въвежда подчинени обстоятелствени изречения за следствие; тъй че, та. **защо оти** Въвежда подчинени обстоятелствени изречения за причина; защото: и царь като чю тѣя думы ѿ тѣхъ разгнѣва се защѣ оти имаше зль недугъ и болестъ люта 1076б; амѣ и вые сѣчки езыци що стѣ въ адъ да се зарадувате... защо. оти ѡде спасѣнїе. и спсѣ прихѣди да вы ѡзвади 35.258; **оти защо** Въвежда подчинени обстоятелствени изречения за причина; защото: амѣ защѣ го прѣдаде. оти защѣ бѣше злѣ ѡмень и дѣволъ 35.262; стѣ будѣте сѣчки. оти, защо съмь азъ стѣ 38. 294 и др. (РКБЕНО/RKBENO 2012). Отбелязана е употреба и на сложен съюз **оти защо да** с две функции: а) Въвежда подчинени обстоятелствени изречения за цел; за да. и по въскрсѣние ѡде медь съсь вошѣуна. вѣськѣ оти, защо да просвѣти адѣма и сѣчкѣте что съ изъ адѣма. 38.289. б) Въвежда подчинени обстоятелствени изречения за следствие; за да, та да. амѣ послушайте съсѣчко (!) срѣце. да разберѣте за стѣго никѣлае и дрѣгѣте му чудеса оти, защо да прослѣвите бога и да похвалите стѣго 15.142б (РКБЕНО/

RKBENO 2012). Важно е да се отбележи, че в някои примери двете наречия са разделени с препинателен знак запетая или точка, колкото и относителна да е употребата на препинателни знаци в дамаскините текстове.

В случая, ако се приеме, че това е сложен съюз, не става ясно каква е спецификата му в сравнение със самостоятелната употреба на съюзи *оти* и *зашто* в дамаскините текстове. От друга страна, може да се предположи наличие на приемственост в употребата на сложен съюз *защо оти*, чиято първа съставка е от български произход, а втората – от гръцки, в Райковския дамаскин, тъй като такава употреба е засвидетелствана в по-ранни български дамаскини от XVIII в., какъвто се явява Тихомировият дамаскин. Липсата на по-обширен илюстративен материал не дава възможност да се правят по-конкретни изводи.

Среща се и друго мнение за употребата и за спецификата на сложния съюз *защо оти* в дамаскината книжнина. Според някои изследователи в новобългарските дамаскини заради изискването за достъпност на изказа често се откриват дублирани съюзни връзки, изградени от два елемента с почти синонимно значение, които едновременно изразяват синтактичното отношение. Например: подчинено изречение за цел се въвежда от **оти защо да** и **оти зан да**; подчинено изречение за причина може да бъде свързано с двойните съюзи **защо оти**, **оти защо**, **заради защо**; а в началото на подчинено допълнително изречение се среща **оти как** (Мичева/Micheva 2018, 229).

В някои случаи употребен църковен термин от гръцки произход в текста е пояснен с общоупотребима дума от домашен, български произход, включена с тясно значение.

ПЕЯ – ПСАЛМУВАМ / ПСАЛНУВАМ

В два примера имперфектни форми на глагол *пея* за 3 л., ед. и мн.ч. са изписани пред съответните форми на глагол *псалнувам*:

Σάε μόπλα στόρι σφετί γεόργι ι σα πρικόρστι να βρύτ σνάγατα μυ ι τυγάβα φλέζε βότρε να ρόпката σας ραδυστα ι πεέσε ι ψάλμυβασε να γόσποδι (с. 11).

...ι δρύγι μλόγυ πέσνι πεέχα ι ψάλμυβαχα πάκ υδατα ισκαριότζκα γότβεσε ι μίσλεσε да γυ πριдаδέ να τζифύτζките рάки (с. 146).

В други два примера формите на глагола *псалнувам* са изписани пред тези на глагола *пея*. Дори във втория пример е налице удвоена употреба на глагола:

... ι катυ γυ βόδεχα σείμεвете да ίдат да γυ ζακόлет φαφ πòт ψάλμυβασε ι πειάσε μιλυστίβαν ι σαδόβник ти си γόσποди куγά стис да доίδис να μένε (с. 67).

Пак δρύγιτε απόστολε ι βλαδίτζите ψάλμυβαχα ι πεέχα ι μλόγυ άγγελε ψάλμυβαχα σας απόστοлетια. (с. 216).

ψάλλω църк. 'пея, изпявам; опявам'; ψαλμός о църк. 1. 'псалм'. 2. 'песен, химн, ода' (ГБР/GBR 2004);

ψалмы мн. (Троян. дам.) (Иванова/Ivanova 1967); псаломъ м. (ψαλμός) 'пяснь, пяснопяние', но в речниковата статия на няколко места е изписан глагол ψάλλω 'пея' (Дяченко/Dyachenko 1900); стб. псалъмъ м. 'псалм, песен от състава на Псалтира, псалом' (CP/SR 2009); ψαλατι 'пея, опявам в църква' (Miklosich, Lex PSI 1169) (БЕР/BER 1996).

пея несв. 'пея, изпълнявам черковни псалми' (РКБЕНО/RKBENO 2012); пъвяеш гл. 1. 'пея', 3 л., ед.ч. 2. 'пея, изпълнявам черковни псалми'. 189 (Троян. дам.) (Иванова/Ivanova 1967).

В други примери употребената дума, засвидетелствана и в църковнославянски писмени паметници, е пояснена с битуваща в местните български говори гръцка заемка:

ЛОШ – Н'УФЕЛИТ (НЕФЕЛИТ)

τι δέτν σλύσεσ αλόστολετε κυγά μόλεχα τέπε σλύσει ι μένε ι στόρι συβά τζύδν δέτν ιστατ σέε νυφελίτι ι λόσι λύδιε ι βδίγνι σόε υμρέλ тζιλέк (с. 16).

нефелит прил. 'лош' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско); 'лош, opak, невъзпитан' (гр. заемки), заето от нгрц. ανωφελήτος 'безполезен, вреден', като нгрц. αv. е калкирано с бълг. не (БЕР/BER 1995);

нефелит прил. 'нефелит, немощен, болнав'; нефелитец м. 'негодник, лице, което е непочтено, лошо'. ω нефелитьче и непочтѣнниче тóй сѣка че ще да дрѣжѣ црството си за мнóго à не знàе (РКБЕНО/RKBENO 2012);

нефѣльный прил. ...щo сѣм възмóжнь àзь нефѣльный чл(овѣ)кѣ таквѣ (Троян. дам. 32) (Иванова/Ivanova 1967).

лош прил. 'лош, чиито качества не са добри'. и ωногóзи купьца царьскыго члка посадѣха на почьтѣно мѣсто а ѳома на кр(а)ѹ на пóлошо мѣсто. 7.50. (РКБЕНО/RKBENO 2012);

лош прил. целв. лошь 'дешевый, плохой' (Дяченко/Dyachenko 1900).

Налице е успоредна употреба на думи от домашен, български произход, характерни за църковнославянския език, и на турцизми, битуващи в местните български говори.

ГРАД (ГРАДА) – КАСАБО (КАСАБА)

Σφετί τεόδνρ μπέσε υт εδνά γράδα δέτν ε ζυβάτ ευχάιτα сάе касамπό ε να тζέρννυ μόре, тύртζки пак карά деvίς (с. 41).

Дрýги пак стáнали дáскале πυ касамπίте, πυ γράδι ι дрýги βλαδίτζι дрýги πατρίτζι дрýги χριστιάνе όти πιλá τυγάβα βрýт дивιέта εлентζка (с. 201).

Откриват се примери, в които няма изписване на синонимите непосредствено един след друг, а в пасаж от текста е налице разнообразие в употребата им, от което е видно колебанието на писача (писачите) коя дума да се избере:

...ι βασέδνα να κόvεт ι ιζλέζε υт γράδατ да посрѣсνε тζáретк; ι βαρβέχα ι λαфóβαχα ι φλέζαχα να касампóта, να ιρακλί ι δβαμίvατα; τυγάβα тζáрет фáлесе касампóта όти για χýπαβα ι γυλέμα; ζασтó ι касампóта ε γυλέμα ι λυδιáте ι тiá са млóгν ι χýπαβι (с. 44); ι стáна τεóδнре τέπε та прилéγα да сóдiς να таκάβα тζýдνα ι γυλέμα γράδα (с. 45).

Видно е колебанието на преписвачите (преводачите) и при определяне на рода на употребената лексема *град*, като от 4 употреби в три случая тя е представена в ж.р., може би под влияние на битуващия в местните български говори турцизъм *касабо*, който също е от ж.р.

В бележки под линия към текста на Петковския дамаскин Хр. Попконстантинов отбелязва: *Градитѣ* вм. *градоветѣ*. Вл[ияние] отъ Н[еофитовото]

Е[вангелие]. (...оти кату гльоада пу врить діуньоата, пу врить градитъ, пу врить касабитъ...) (Попконстантинов/Popkonstantinov 1889, 148).

касаба ж. 'малък град, градче, градец' (ДТВ 2002); kasaba 'малък град, градец, градче' (ТБР/ТВР 1962).

град – стб. градъ м. 'град, голямо населено място' (СР/СР 1999); градъ = городъ (Дяченко/Dyachenko 1900).

град м. 1. 'град, голямо населено място, голямо селище' (РКБЕНО/РКБЕНО 2012); градъ м. ...защò азъ щемъ да хòдим от градъ на градъ да казувам да вѣрувать (Троян. дам. 66) (Иванова/Ivanova 1967).

ЧАС – САХАТ / САХАТ – ЧЕС (ЧАС)

В текст от несъщинската част на сборника се открива успоредна употреба на двата синонима, като турцизмът *saxat*, битуващ в местния български говори, е изписан след думата от домашен, български произход и е поставен в кръгли скоби:

пáк мιλυστιβνα νί ε μίλυ да даδέμε ότι сте да dóидε тзас (сахат) стрáсен, та стíм да ζαμπυρίμ η υσταβίμ τύβα сítζкуту (с. 6 – несъщинска част).

В другите два примера първо е изписана турската заемка в местните български говори, след което е включена и лексема *час* в облик *чес*:

стрáсен ια τοια дέν п. χ. тóско ε τόια сахáт μπράτια χριστιάνε, прίταζεν ε τόια тзез дрáγι μοι μπράτια... (с. 56).

Πλαγάτιτзки са тiа дéту мiслет υμiράлтзкиат сахáт ι кáта тзез βаздiсет υт дlмпóтзε, υт сартзéту ζασтó тiа стат да са рáδυбат ι да са рασтóзет на тзáртзку велéснυ (с. 56).

сахат, тур. saat 'час' (ТБР/ТВР 1962).

час м. 1. 'час, единица мярка за време'. 2. 'час, определен момент от де-нонощието или времето изобщо'. 3. 'време изобщо'; тоя час 1. 'по това време'. 2. 'на часа веднага'; ката ден ката час 'постоянно, непрекъснато' (РКБЕНО/РКБЕНО 2012); а ты помысли гòрькыте мъкы. помысли страшны час сьм-рьтни (с. 18). ...погубиль бы нас сичькы въ едiнь час (с. 15) (Троян. дам. 18, 15) (Иванова/Ivanova 1967).

ЗАПЕЧЕТЕН – МЮХЮРЛЕДИСАН

Zυβóт ε γραδiνα ι μπυνáρ, γραδiνα ζακλόтзενα ι μπυνáρ ζαпетзéтен, мυχюрледисан (с. 207).

запечатен прил. – от цслв. запечатлѣти 'полагать печать'; запечатляние запечатлѣние с. 'печать' (Дяченко/Dyachenko 1900); запечатиха м. св. (Троян. дам.) (Иванова/Ivanova 1967, 247–394).

мюхюрледисан – от тур. мюхюр mühür м. 'печат (металически); печат'; 'отпечатък на печат'; mühürlemek 1. 'подпечатвам, удрям печат'. 2. 'запечатвам с червен восък' (ТБР/ТВР 1962).

Интерес представлява високата честотност на употреба в текстовете на отделни лексеми, характерни за местния български говор, поясняващи в повече от един пример различни думи от домашен или от чужд произход, с които са в синонимна връзка. Така се оформят цели синонимни редове. В си-

нонимния ред *хоратà – дýма – реч – збор – слòво – лаф* доминантен синоним се явява гръцката заемка *хоратà*.

ХОРАТА – ДУМА, РЕЧ, ЛАФ, ЗБОР, СЛОВО

В повечето случаи с гръцката заемка в местните български говори се пояснява дума, характерна за книжовния език:

ДУМА – ХОРАТА

αλά σάια βδυβίτζα νι στόρι τόι αμί σας εδνό дýма, хоратà, ιζβáδι χλέμπατ υт γαρλόту си ι δáδε му (с. 87).

Амí какβó дýμαχα λιυδιéте αγá σα βίδεли υμρέλυту да стáна σας εδνά дýма, σας εδνά χυρατá η ζέχα στράχ βρυт η слáβεχα μπóγα η дýмали óти ε прорóк γυλέμ υт μπóγα доίде μεζδυ бáς (с. 198).

Синонимите са употребени със значение 'дума, говор, устна реч, говорене'.

хоратà ж. диал. (грц. *χωρατό*) 'говорене, разговор, дума, приказка' (ПРОДД/RRODD 1974), но грц. *χωρατό* 'шега, смешка, остро̀та'; *χωρατá* 'шегувайки се, на шега' (ГБР/GBR 2004); хората ж. 'говор, приказване на висок глас, врява, хората'. и по пѣтищата глѣчка и хоратà мнóго и вùкъ 18.194. (РКБЕНО/RKBENO 2012).

дума ж. 1. 'дума, единица от човешката реч, съставена от един или няколко звука, която изразява определено понятие'. 2. 'дума, говор, устна реч, говорене'. 3. 'дума, това, което се казва; нещо издумано, изречено'. 4. 'изказано мнение, преценка, мисъл за нещо'; 'една дума едно нещо, нещо кратко'. (РКБЕНО/RKBENO 2012); И почѣха да дýмать по̀редом вл(а)д(й)ците сѣкый своа дýма...; хýлните нѣговы дýмы; ...ако йма дýма нѣка дýма катó тiа сичкы (Троян дам. 274) (Иванова/Ivanova 1967).

РЕЧ – ХУРАТА – ЗБОР

...σέκυ δεν δάβате να διάβoλα βáсите рéτζι γρέσνι, χυρατί ι ζμπóροβι ι σίτε бáси рéτζι γρέснι χι πiсуβa διάβυлат να νέγυβιτια тeφтéре (с. 148).

В случая, свързано с контекста, може да се приеме, че лексемите в синонимния ред са употребени със значение 'реч, изказани думи, приказки'.

Употребата на диалектната дума *збор*, характерна за македонските говори, показва какъв евентуален първоизточник са използвали среднородопските книжовници. Трябва да се отбележи, че в текста *Σλόβο φтòрое ζαрадή γóσπoдoвaтa сaдóβиa сфeтáγo прорóкa δaνηήλa 1860* Слово φтòрое заради гòспoдoвaтa сaдóвiйa сфeтáγo прорóкa Дaниiлa 1860 (с. 147–155) се откриват цели пасажи от текста, писани на диалект от югозападните краища на българското езиково землище.

збор м. 'дума' ЮЗБ (БЕР/BER 2002).

реч – целв. рѣчь ж. 'реч, говор; обвинение, вина; работа' (Бончев 1995); рѣч ж. 1. 'реч, изказани думи, приказки'. 2. 'повеление, заповед, нареждане'. 3. 'реч; обширно слово, посветено на неща'. имà и еднàкъ мнoгo дýмы за тѣзи рѣчь. амй гы остàвихме. 38.2846 (РКБЕНО 2012); и отъ тѣзи рѣч остà катó свьезань (Троян. дам. 63) (Иванова/Ivanova 1967).

СЛОВУ – ХУРАТА

ι τοβά κατὸ τζὺ σφετὰ μπυγυρόδιτζα σας γυλέμ γλάс βίкаσε ι рέτζε ο sóртζε мóе σιγά дέту ми κάζα συμοόν σλόβυту ι χυρατίτε дέту ми κάζα σιγά στάναχα... (с. 244).

Лексемата *слова* е употребена със значение 'разум, истина, откровение'.

слова с. 1. 'слова, вид религиозно произведение, поучително или похвално слова'. 2. 'разум, истина, откровение' (РКБЕНО/RKBENO 2012); цслв. слова с. 'слова, реч, дума; заповед; разум; разговор; отговор; мнение; полза' (Бончев/Bonchev 1995).

...слова на рождството прѣс(в)тые 29; И шѣхме до тѹка да съврѣшиме слòвото 159 (Троян. дам. 29; 159) (Иванова/Ivanova 1967).

слова с. (λόγος) Рѣчь, проповѣдь; умъ, разумъ (Дяченко/Dyachenko 1900).

В единичен случай изписаната отпред гръцка заемка *хората* е пояснена с битоваща в местните говори турска заемка *лаф*:

ХОРАТА – ЛАФ

...νιοί σας παράτικι χυρατί ι λάφυβε παράτικι νιοί σας χòρυ ι σας ιγράνιε кеменτζѣ ι γαιди ζαστό сѣе рáпυτι са βрут διαβυлтѣки рáпυти νι сá γóсподоβι (с. 30).

лаф – laf пер. 1. 'дума, слова, говор; приказка'. 2. 'бъбрене, празнодумство' (ТБР/TBR 1962).

В текстовете се открива и употреба на производни глаголи.

ДУМАМ – ХУРАТУВАМ – ГЛАГОЛЕМ

В два примера е налице задпоставена употреба на глагол *думам*, съответно като пояснение на гръцката заемка *хоратувам* и на форма на засвидетелствания в църковнославянски писмени източници облик глаголати:

Αλά σπόрет μέστυ дέту ζδέχα такίβα ιζίке ζνάεχα ι χυρατύβαχα... Ι αγά τζύχα да дýмат απόστολετε σας βрут ιζίτζι τζýδεχα са ι дýμαχα μεζδυ τέχ (с. 33).

Пак ηισýс му рéτζε: αμή γλαγóλεμ βам ηστινα βι дýмам ζαστό υτσιγά σтите да βίδите... (с. 256).

хоратувам диал. 'говоря, приказвам' (ПРОДД/RRODD 1974); грц. χορατεύω 'правя шеги, смешки, шегувам се' (ГБР/GBR 2004).

хорота несв. 'говоря, приказвам нещо, хората'. и нòкога стàрого не прятùчеи съсъ дýма та му дýма насрèща. тькьмо и пóстарь да му и хоротù (РКБЕНО/RKBENO 2012); хоротишь 2 л., ед.ч. 'говориш, разговаряш' 10, 301 (Троян. дам.) (Иванова/Ivanova 1967).

думам несв. 1. 'думам, служа си с устна реч; говоря'. амù не можà да дýма... 2. 'думам; изричам нещо на глас, изразявам гласно мислите си; говоря, казвам'. 3. 'думам, обръщам се към някого с думи; говоря, казвам, приказвам някому нещо'. 4. 'думам, изтъквам нещо, изказвам определена мисъл, мнение, твърдение; заявявам нещо'. 5. 'разправям, предавам нещо, което зная, със свои думи (устно или писмено); разказвам'. 6. 'казвам, уведомявам за нещо'. (общо 13 значения) (РКБЕНО/RKBENO 2012); думам несв. 40, 128, 160... (Троян. дам.) (Иванова/Ivanova 1967).

глаголем несв. стб. глаголати (CP/SR 1999), цслв. глаголати 'говоря, казвам' (Бончев 1995); глаголет ? несв. от стб. глаголати 'говоря, казвам нещо'. (РКБЕНО/RKBENO 2012).

Успоредната употреба е засвидетелствана и в текстовете на Троянския дамаскин от XVIII в., което отново ни насочва към мнението, че е възможно да са включени в късните среднородопски дамаскини и текстове от по-стари български дамаскини, оформени с кирилско писмо:

...тѣкъмо ако по старѣ дѹма и хоротѣ а ты слѹшай и оучѣ се (Троян. дам., 10) (Иванова/ Ivanova 1967).

СТЕПСАМ – СТОРЯ – СОЗДАМ

Двата примера с употреба на синоними са от несъщинската част на Райковския дамаскин. Употребеният шрифт при писане на текстовете е небрежен скоропис, който в по-голямата си част трудно се разчита. Освен това се откриват няколко почерка, подобно на същинската част на сборника. И в двата случая на употреба първо е изписана глаголната форма от домашен, български произход, характерна за местния български говор: *сторил*. Съответно като втора съставка на синонимната двойка веднъж е предпочетена гръцката заемка *стенцал*, а във втория пример – характерната за църковнославянския език глаголна форма *сосдал*:

...δα σα σέτιτε ότι ζαράρετ υт κλεβέτανιετυ ι να νέγυ χοδι να δετυ ε να σίτζките μλόκ ότι ε μлок κοιτυ ε στόριλ ε ι στεψαλ ι ε νάς... (с. 10, несъщ. част).

...та ε νέγυ σόδιце, дέτυ ситѣкѹ мόζε ι ναи χίтар ε ι σβάρсен ε ι дέтѹ ε στόριл ι сосдάλ ситѣките νάпраβι. (с. 11, несъщ. част).

степсвам, степцувам несв. 'зачевам, създавам' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Девинско, Маданско) (Стойчев/Stoychev 1965). – от аор. основа (ε)φτ(ε)ιαξ на нгр. глагол φτ(ε)ιανω 'правя, изготвям, създавам', със с- на мястото на ф- (БЕР/BER 2010).

сторя св. 1. 'сторя, създам с ръчен труд, направя, изработя'. 2. 'създам, сътворя (за Бога)' (РКБЕНО 2012); сторѣ св. Така да сторѣ ж и азѣ (Троян. дам., 113) (Иванова/Ivanova 1967).

создам – стб. *сзидати* 1. 'съзиждам, изграждам, построявам'. 2. прен. 'глася, подготвям, кроя' (CP/SR 2009); цслв. *создати* 'съзиждам, създавам, изграждам' (Бончев/Bonchev 1995); създам св. 'създам; сътворя нещо, което досега не е съществувало; направя' (РКБЕНО/RKBENO 2012).

Важно е да се отбележи, че в текстовете на Тихонравовия дамаскин не се открива облик, характерен за църковнославянските писмени паметници.

СИНУДУ – СБИРОВИЯ – ДЕРНЕК

В синонимния ред *синуду* – *сбировия* – *дернек* гръцката заемка *синуду* е пояснена описателно:

Αμί σλύσειτε да βι κάζυβαμ как спρά сувά σφετό σίνυδϋ. Σίνυδϋ στε да ретѣξε спирόβια (с. 224).

Вероятно преписвачите и преводачите на дамаскинските текстове не са открили подходяща дума от домашен, български произход, засвидетелствана в църковнославянските писмени паметници, поради което са включили съот-

ветствие от домашен, български произход, битуващо в местните български родопски говори – *сбирòвийа*.

В останалите примери църковният термин от гръцки произход *σίνυδoυ* е пояснен с битуващата в местните български говори османотурска заемка *дернèк*, която би била разбираема за читателите и слушателите на дамаскините слова:

...κατὸ ἰ δνέσκα τὰτζιμε πòρβυτυ σίνυδoυ πόρβυιατ дернèк дèту са спрὰχα βρυт σφетζи ἰ βλαδίτζи να σταμπòλ ζαραδί γòσποδα (с. 223).

Αμί как стὰνα сувὰ σίνυδoυ ἰ σòе πορφ σφетζкí дернèк ἰ слýσειτε υт πόρβυ κραι да βи κάζυβαμ (с. 223).

...τοί τέμπε δάде χýπαφ ημ да сперèс сувὰ πόρβυ σίνυδoυ, πορφ дернèк (с. 230).

...τι δèту дадèс να сартζèту να χýπαφ τζар да спрὰ сувὰ σφетò σίνυδoυ ἰ σφетζкí дернèк, τέπε са пуклάνεμε... (с. 232).

σύνoδος м. 1. 'сесия'. 2. църк. 'синод' (ГБР/GBR 2004); синод (сргр. сýноδος букв. 'събрание') църк. 1. 'върховна управа на православната църква, предимно от митрополити'. 2. 'сградата, в която се помещава такова управително тяло'. 3. 'църковно събрание'. (РЧДБЕ/RCDBE 1982).

дернек м. 1. 'дневна седянка'. 2. 'общоселско събрание'. 3. 'събиране на жени за приказки' (ДТВ 2002); dernek м. 1. 'забава, веселие, веселба'. 2. 'кръжок, събрание, съвет' (ТБР/TBR 1962).

сбирòвийа – зб̀ирица ж. 'разни дребни неща, подарък' (Смолянско, Асеновградско, Маданско); збирò – вж. зб̀ирица – Славеино, Виево, Кутела, Смолянско; Ардинско, Маданско) (Стойчев/Stoychev 1965); зб̀иротина ж. 1. 'множество различни хора'. 2. 'много и най-различни неща на едно място' (Шумнатица, Солука, Кирково, Завоя, Домище, Жерка, Джерово, Дружинци, Чакаларово, Горно Капиново, Долно Капиново, Момчилградско) (Стойчев/Stoychev 1983).

ПАНИЦА – СТРАКИНА

τυγάβα χи υστάβε σφетί γεòργι ἰ ζβαδιλι парίте ἰ χί υστάβιχα υπρεс кýνεσματα, να στράκινата, να πανίτζατα, дèту ιζèδαχα πόρζενυту ἰ ιζлèζαχα (с. 29).

Под линия към нормализирания текст на Петковския дамаскин Хр. Попконстантинов отбелязва: „Отъ гр[ъцката] дума стракиня (паница) общеупотрѣбителна (...са станали кату стракинени соадувеа)“ (Попконстантинов/Popkonstantinov 1889, 156).

стракиня ж. – от нгрц. óστράκινα мн.ч. от óστράκινov, прил. от óστρακov 'черупка, парче, глинен съд', преосмислено в български като същ. ж.р. (БЕР/BER 2010); стракиня ж. диал. (от гр. óστράκινov) 'паница' (ПРОДД/RRODD 1974).

паница ж. чслв. паница 'колодезь, цистерна, чаша' (Дяченко/Dyachenko 1900); паница ж. 'разлат и дълбок глинен съд за ястие', 'глинен съд' (Старозагорско, Софийско, Плевенско, Ихтиманско, Кюстендилско и др.); срхр. паница 'глинена чиния' (БЕР/BER 1996).

В някои случаи думата от домашен, български произход е пояснена от две и повече думи от чужд произход, които битуват в местните български говори.

ЯВНО – АЧИК – ЕШКЕРЕ

...αλλά γόσποδοβίτε τζιυδά ι ράμπυτι πο χύμπαβυ ε да χι κάζις ιαβну атζίκ εскéре (с. 131).

явну – стб. ъвѣ нареч. 1. 'явно, открито, пред всички' (СР/SR 2009); цслв. ъвѣ 'явно, очевидно; познато' (Бончев/Bonchev 1995).

ачик тур. ачик прил. 'отворен, открит'. 2. 'просторен, широк'. 7. 'явен, нескрит, откровен' (ТБР/ТВР 1969).

ешкере тур. aşikâre диал. eşkere нареч. 'явно, открито, очевидно' (ДТВ 2002).

ТЕГЛИЛУ – ИЗЕТ

ζατυβά σιγά να τζάρτζку νελέσνυ да сá рáδυβατ να μπóζι ραι óти πράβεχα ιζμέτ να ηισύσα χριστά σας сítζку сóртζε ι óти тéγλεχα теглiлy ι ιζét ζαραδί βéрата... (с. 53).

тегота ж. 'тегота; чувство за мъка, скръб; притеснение' (РКБЕНО/РКВЕНО 2012).

тегило с. 'тегло, страдание, мъка' (Геров; Род. говори) (БЕР/BER 2010); тегль несв. (Троян. дам.) (Иванова/Ivanova 1967)

изет² м. 'труд, мъка' (ДТВ 2002); изет старо (от ар.-тур. eziyet) 'труд, мъка' (ПРОДД/PRODD 1974); изет'овам гл. 'измъчвам ~ са' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско) (Стойчев/Stoychev 1965).

Засвидетелствана е употреба на синонимни двойки, в които опозицията е съставена от чуждица и дума от домашен, български произход, битуващи в местния български говор.

ЧУС (ЧУЖД) – АБАНДЖИЯ (ЯБАНДЖИЯ)

νι é óти γυ βίδι да é σιρυμάχ αμί óти μπιλά τάα μιλυστίβνα ζενά ι мiлyбaсe тζýστιτε αλαντζiεте λiυδιe (с. 87).

чус прил. 'чужд' – цслв. чужій и чуждiй прил. 'чужд; необичаен' (Бончев/Bonchev 1995); чюжд прил. 1. 'чужд, който принадлежи на друго, не свой'. 2. като същ., само ср.р. 'чуждо'. 3. 'чужд, с когото човек не е близък'; 'далечен, несроден' (РКБЕНО/РКВЕНО 2012).

уабансi м. 1. 'чужд, странен, външен'. 2. 'чужденец' (ТБР/ТВР 1962); ябанджия м. (пер.-тур. уабансi) 'чужденец, странник' (ПРОДД/PRODD 1974).

ПРЕСТИЛКА – МИНДИЛ

η κατý σφόρσι γóσποτ таiνάτα βéτζερε τυγάβα си суплéтζε ζиυπέта му ι сiпа бóда να ιπρίкет ι υπáса преσtилка (миндiл) ι ζé да χμι υмiа νυгiте να аpóстoлeтiа (с. 248).

престилка ж. (Северна, Югоизточна България) от престель 'престилка' (Родопите) от сегашната основа на пре-стеля (БЕР/BER 1996).

mendil м. 'кърпа за нос' (ТБР/ТВР 1962); мендил м. 'престилка'; миндил м. 'домашна покривка за маса, месал' (ДТВ 2002); миндиль м. 1. 'домашно изработена престилка' (Смолянско, Асеновградско; Кръстополе, Ксантийско) (Стойчев/Stoychev 1965).

КУЛАЙ – ЛЕКУ

ήσκας λι σας κυλάι ι σ λέκυ да сá спасées νίτυ да κυπάις та ναγάδα νίτυ да βαρβίς πρις денίς νίτυ пате даλέтζен да χόδις νίτυ друк тóсек χυсмéт та ναγάδα... (несъщинска част, с. 2).

леко с. 'леснина'; леко прил. ...пак кога пофатишь нѣщо и познаеш студено ли е ил(и) топло, тѣжко ли е илѣ леко... (Троян. дам., 304) (Иванова/Ivanova 1967); цслв. лeгoкъ, лeгкa, лeгкo прил. 'лек, а, о' (Бончев/Bonchev 1995).

кулай м. тур. kolaу 1. прил. 'лесен, немъчен'. 2. нареч. 'лесно, леко, без труд'. 3. с. 'леснина, средство, способ, цака' (ТБР/ТВР 1962).

Открива се и употреба на двойка синоними от домашен, български произход. В едни случаи едната лексема е характерна за църковнославянския език:

СМЕРТ – УМИРАЛКА

млѣз каμπαχάτ таκά μπέσνι тζιφύте та касμερόβαχα ι та μπαχτάχα ι претζίσтите ти рóки ва корст ζαкувáχα ι смерт (ι υμíралка) си фkýσι ι υμré (с. 274).

Важно е да се отбележи, че поясняващата дума, характерна за местния говор, е поставена в кръгли скоби.

смерт м. цслв. смeртъ м. смeртъ θανατος смeртъ (Дяченко/Dyachenko 1900).

умиpалка ж. 'смърт' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско) (Стойчев/Stoychev 1965); умиpам несв. 'умирам, преставам да живея; издъхвам, загивам'. защо умíра члкъ затова е помáлъкъ ѿ аггла 38.2836 (РКБЕНО/RKBENO 2012); оумира несв. (Троян. дам.) (Иванова/Ivanova 1967).

В други примери и двете лексеми са засвидетелствани в църковнославянски писмени източници, а битуват и в местните български говори:

ПОРС (ПРЪСТ) – ЗЕМЯ

νμοί да са υγίζυβαμε μόζι ι ζένι ζαστό πορς ι ζέμε στε да стáνιμε (с. 144).

пръст ж. 1. 'пръст, изкопана земя'. ...тогáзи оузé пръстъ ѿ земльáта и създáде члқа 15.1316. (РКБЕНО/RKBENO 2012); цслв. перстъ сж. 'пръст, прах, пепел' (Бончев/Bonchev 1995).

земля ж. 6. 'земя; рохкаво вещество, съставлящо земната кора, което може да се изкопава; пръст'. ...и земья и прахъ съмь и плть имáмь като сѣкьи члкъ ... 17.1676 (РКБЕНО/RKBENO 2012).

ГОСПОД – БОГ

νί λί α сáε дýма χριστόβα νι λί α сóε τεμlίχ να γόспуде νάσεγυ ι млóγα (несъщинска част, с. 2).

За теонима бог в бележки под линия към нормализирания текст на Петковския дамаскин Хр. Попконстантинов отбелязва: „Тая дума е зета отъ

Неоф[итовото] Ев[ангелие]. Общопотрябителната въ говора е Госпуть (И видеа бог...)“ (Попконстантинов/Popkonstantinov 1889, 143).

бог м. 1. ’Бог; в християнската религия висше, свръхестествено същество, създало и управляващо вселената; Господ, Творец, Създател’.

закѡнь о́стави бѣ́ адáму дá знае кáкъ ѹма над нѣго бѣ́ дá се боѹ́ бѹ́ и гѣ́ бѣ́ сичько му дарува ѹ сичько му простѹ́ 33.234б; амѹ́ гѣ́ товá потѣ́гли и распѣ́ се защѡ́ е така е пѹсано въ кнѣ́гы пророчьскыє таквѡ́зи да постра́да хс̄́ бѣ́ за а́дама и за сѹ́чки свѣ́тъ 35.262 (РКБЕНО 2012). В речниковата статия са отбелязани и устойчиви словосъчетания: **до господа бога; жив господ бог; отида к госпуду богу; ради господа бога.**

Богъ (Θεός) м. Творецъ небо и земли (Дяченко/Dyachenko 1900).

господ м. ’Господ; в християнството висше същество, считано за творец на битието; Бог’. и не бы довьлно гѹ́ бѹ́ милостѹ́вому да му сѡсувать тькьмо а́ггелы да бѣ́дть... 33.245б; кога́ съгрѣ́ши члкъ́ бѹ́ и гѣ́ вѣ́стѹ́пи вѣ́ нѣго радѹ́ грѣ́хъ нѣговь... 5.27 (РКБЕНО/RKBENO 2012). В речниковата статия са включени устойчиви словосъчетания: **до господа бога; жив господ бог; отида (прѣ́ида) к госпуду (богу); ради господа (бога).**

Видно е, че и в Тихонравовия дамаскин се открива успоредна употреба на лексемите господ и бог.

господ м. Господъ м. Господ, Божие име; господар; господин (Бончев/Bonchev 1995); Господъ Савалѡ́фъ имя Божие (въ Ис 6, 5) произносимое серафимами и означающее: Владыка сил небесных (Дяченко/Dyachenko 1900).

В църковнославянския речник има отделна речникова статия Бгъ́ и Гдъ́ = то же что и Богъ́; этот оборот рѣ́чи употребляется иногда для выражения превосходство предмета (Дяченко/Dyachenko 1900).

В трета група примери една от лексемите в синонимната двойка е характерна за местния говор, а другата е засвидетелствана в църковнославянски и в старобългарски писмени източници.

ЧУВАМ – БРАНЕМ

ζατὸυά τζύβαι ι νάμ σφетá μπογορόδιτζα, μπράνι ι νάς, πυμάγαι νάμ κόρτυλισυβαи νάς от διάβολτζките рѡ́ки ι ѡт τζενдема ι ѡт γρέχοβε (с. 168).

чувам несв. 1. ’пазя, вардя, браня, защитавам, чувам’. и ѡставиха го тá човá лозѣ́то за ей. годѹ́нь 5.33б; ѹ́ что чюваше а́ггль врата еде́мьскы със ѡ́гняно и пла́мено орьжѣ́, сега вѣ́стѹ́пѹ́ ве́кье не чюва 35.265. 2. ’пазя, полагам грижи за нещѡ́ да не се загуби и повреди; чувам’. и ца́рь ι ѹ́зе кнѣ́гата ѹ́з рѹ́ка нѣгова и подáде ю́ что чюва кнѣ́гы чъркѡ́вни 40.323. (РКБЕНО/RKBENO 2012).

сѹ́грѣ́ших и не знайах ѡ́ти ты стоѹ́шь прѣ́д мѣ́не и брáниш мѹ́ (Троян. дам., 322); ѡ́ти се сврѣ́ши рáбота кáкъ иска́ху и сегá ти нѹ́кой не брáни (с. 362); б(о)гъ́ не брани а́гг(е)ла áко ще зль áко ли ще дѡ́брь защѡ́ áко бы б(о) гѣ́ браниль... не бы былъ дѡ́воль (с. 156) (Иванова/Ivanova 1967).

чувам несв. ’пазя, браня’ Чувай хи и брáни кадѣ́ту подат! (Смолянско, Ардинско, Маданско, Асеновградско, Девинско) (Стойчев/Stoychev 1965).

бранем несв. браня, стб. бранити 'възпирам, забранявам някому да извърши нещо' (СР/SR 1999); цслв. бранити 'возбраняват, запрещат, не допускат' (Дяченко/Dyachenko 1900).

браня несв. 1. 'забранявам, преча на някого да извърши нещо'. 2. 'браня, защитавам нещо, пазя'. амѹ пѹкъ ѹ това дръво немѹше никѹи да гѹ брани 38.2826. (РКБЕНО/RKBENO 2012);

амѹ сѹм и до днѹска чѹста ѿт чюжди мжжѹе амѹ си чювам д(ѹ)въство (Троян. дам., 69); тѹбе ѹмаме оружѹе щотѹ ны чюва (с. 337); и щѹ чюваше аггелъ Едѹмскы сѹс Огнѹнно и плѹменно Оружѹе, Сегѹ ѿтстыпи векѹе не чюва (с. 372). (Иванова/Ivanova 1967).

бранити несв. 'браня, отблъсквам'; 'забранявам' (Бончев/Bonchev 1995).

Двата глагола в синонимна връзка *чувам* и *браня* са засвидетелствани в Тихонравовия дамаскин. Но докато *браня* се открива в църковнославянски речници, глагол *чувам* с такова значение не се среща. Успоредната им употреба в едно словосъчетание е характерна и за днешните говори в Среднородо-пието: *Гѹспуть да ги чѹва и брани* (Собств. набл.).

БОХТАМ – БИЯ

ήστινα τζιφύτετε σα ναρήτζετ κατѹ μλέσνι ζαστѹ тѹлкуβѹ μпѹхтаχѹ иѹсѹса χристѹ ѹ μпѹхтаχѹте γυ η касμερѹβαχѹте γυ η γυ млѹеχѹте (с. 255).

бия несв. 1. 'бия, нанасям на някого побой, удрям'. 2. 'нападам, превземам с бой'. 3. 'бия, духам силно, шибам, бруля (за вятър)' (РКБЕНО/RKBENO 2012); цслв. бити несв. 'бия, удрям' (Бончев/Bonchev 1995).

бѹхтя несв. 'бия, удрям, блъскам' (БЕР/BER 1971); бѹхтам несв. 'бия, нанасям побой някому'; бѹхтаница ж. 'бой, сбиване' (Виево, Кутела, Тикале, Смолянско) (Стойчев/Stoychev 1965.).

В текстовете се откриват също синонимни двойки, в които и двата члена са от чужд произход и битуват в местния български говор. Това може да се обясни с невъзможността на местните книжовници да открият подходяща дума от домашен, български произход, която да включат. Такъв е случаят с гръцкия църковен термин *дидѹксувам* 'проповядвам', пояснен с битувания в местните родопски говори турцизъм *вазя* със сходно значение. В по-ранните дамаскини като Тихонравовия и в Троянския дамаскин от XVII в. се употребява глагола *проповядувам*, за разлика от късните среднородопски дамаскини от втората половина на XIX в. Вероятно местните български книжовници, предимно свещеници, не са разполагали с подходяща литература на църковнославянски език, а и не са имали добри терминологични познания, свързани със свещенослужение на църковнославянски език.

ДИДАКСУВАМ – ВАЗЯ

Τζελοβѹк дѹту γѹли да διδѹξυβѹ, да βѹѹѹ, п.χ. трѹпуβѹ да ѹма тѹѹетρι дѹрμπι υт γѹспѹда (с. 79).

дидѹξυβѹ – διδѹχη 1. 'проповед, поучение; наставление, назидание'. 2. 'преподаване, учение, обучение' (ГБР/GBR 2004).

проповядувам несв. 1. 'проповядвам; разпространявам идеи, възгледи, учение; прогласявам'. 2. 'предричам, предсказвам нещо; предвещавам' (РК-БЕНО/RKBENO 2012); проповядува несв. ...и идѐ на пџт свой да проповѣдѹва ѝме х(ристо)во (Троян. дам., 102) (Иванова/Ivanova 1967); цслв. проповѣдникъ м. (Дяченко/Dyachenko 1900).

vaiz м. мох. 'проповедник; проповед, поучение' (ТБР/TBR 1962); vаз'ам несв. 'произнасям слово, държа реч' (Смолянско) 2. 'съветвам' (Хвойна, Павелско, Асеновградско) (Стойчев/Stoychev 1965).

ФУДУЛИН – КАБАДАИЯ

Αλά σόια ζενγίνιν δέту κάζυβα γόσποτ днѐска оti млѐсе сараχόσιν ι φυδύλιν ι каμπάδαиа ι νι слάγασе писмóту ι кинίγити ι νι βѐрyбасе πόπyβετε да χί слýсе ζαтуβά ζαγýμπι ι τύβασνιτια χyμπαβινί... (с. 71).

тур. fodul 'надменен, високомерен, надут, горделив' (ТБР/TBR 1962); фудул(ин) м. (ар.-тур. fodul) 'високомерен, надменен, горделив човек' (ПРОДД/RRODD 1974).

кабадаие м. 'човек, който се труфи и се гордее' (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Девинско, Маданско) (Стойчев/Stoychev 1965); kabadayi 1. 'нахалник, хвалипръцко, драка'. 2. 'смелчага, юначага' (ТБР/TBR 1962); кабадаия м. 'човек, който се облича наперено, конте'; кабадайлик, кабадайлък и кабадейлик м. 'надутост, напереност' (ПРОДД/RRODD 1974).

Двата члена на синонимната двойка са турски заемки, разпространени в местните родопски говори.

КУЧИЯ – АРАБА

Н кату λαφόβαχα σειά дýми еtám доήде куtζήια, арампá σας κόνιε, αλά νt оγαν стóреви ι κόνιεте ι арампáта (с. 99).

В примера с общоупотребимата в местните български говори турска заемка *араба* се пояснява друга турска заемка с по-специфично значение *кучия*.

араба ж. 'кола, талига' (ДТВ 2002); araba 1. 'кола, каруца, талига'. 3. 'кола' (ТБР/TBR 1962)

кочия ж. нар. остар. 'закрита конска кола; кола с покривало чергило'; 'файтон, каляска'; 'каруца' (БЕР/BER 1979) – тур. koçu остар. 'вид покрит файтон, карета' (ТБР/TBR 1962).

В единичен случай е налице изписване на селищно име (ойконим) в облици, характерни за официалния турски език и за местния български говор: Селеник – Солун.

СЕЛЕНИК – СОЛУН

Туγάβα σφεtί κοσταδίν му прyсóди да tζарýβα να σελενίк, να sóлyν (с. 227).

Солун СИ е българското име на централния град на Егейска Македония, гр. Солун в Гърция. В статистиката на В. Кънчов за населението в Македония от началото на ХХ в. е отбелязано селищно име Солун, като в скоби са добавени названия Тесалоники и Селеник, т.е. гръцкото и турското название на селището (Кънчов/Kanchov 1970, 440).

3.2. Поясняване на думи в Златоградски сборник

Както бе отбелязано по-горе, специфика на проучвания писмен паметник е, че е двуезичен. Срещу изписания оригинален гръцки текст, данни за който не са дадени, е представен български превод, оформен с гръцка графика. И въпреки че българският превод е на разговорен български език, в случая на местен родопски говор, са налице пояснени думи, чието съответствие е дадено в кръгли скоби. Интересно е да се види какви думи са пояснявани, а по този начин да се изясни, доколкото е възможно, каква е била целта на поясняването. Предвид спецификата на текстовете, включени в сборника (примерни текстове на писма; части от книги на Ветхия завет на Библията), може да се предположи каква е целта и какви са критериите на писачите при поясняването. Така например в първата част – Писмовника – като критерий може да е установен вече своеобразен стандарт на оформление на текстовете, който се съблюдава от писачите. Това проличава и в поясненията към отделни писмовни текстове, с конкретни съвети как да бъдат оформени те. По-различни може да са критериите при оформлението на текстовете от Ветхия завет на Библията. Пояснените думи могат да се разгледат и откъм тематична насоченост, а и според последователността на изписване на новата дума и на съответствието ѝ, битуващо в местния родопски говор. Трябва да се отбележи, че и в този писмен паметник е включена терминологична лексика от чужд произход, както и църковнославянизми с добавени техни съответствия, с които са в синонимна връзка. Отлика от поясняването в Райковския дамаскин е, че обичайно всяка следходна дума, която е в синонимна връзка с включената предходна нова дума, е поставена в кръгли скоби. Освен това новоупотребената дума е изписана първа.

В първата част на сборника, която е писмовник, като цяло включените нови думи са от домашен, български произход и са характерни за църковнославянския език. С прибавените синоними от чужд произход, битуващи в местния родопски говор, съставителите на сборника, и по-точно преводачите на гръцките текстове, са целели да са понятни те за учениците. В местния говор, като част от родопските говори, широко разпространение са имали турцизми: тюджѐрин 'търговец' – tüssar араб. 'търговец' вм. търговец; илюм 'смърт' – ölüm тур. 'смърт' вм. смърт; кахър / кахор 'скръб; загриженост' – kahır араб. 'грижа, безпокойство'; 'загриженост, скръб' вм. загриженост, скръб; бубайку 'татко' – baba 1. 'баща, татко' (ТБР/ТВР 1962) вм. татко; сехатин 'свидетел' – şehâtin, шахатин 'свидетел, очевидец', şahit (ДТВ 2002); şahit араб. 1. 'свидетел, очевидец' вм. свидетел; орнек 'мостра' – örneк 1. 'образец, модел' (ТБР/ТВР 1962). Поясненията може би са били нужни и поради това, че включените думи от домашен, български произход не са били характерни за местните говори или по-точно облиците им са били характерни за църковнославянския език, който в известен смисъл също е бил неразбираем за българоезичните родопски християни. Например дума скорп (кахър) е засвидетелствана в църковнославянския език – целв. скорвь 'скръб, тъга; болка' (Бончев/Bonchev 1995). Но в Тихонравовия дамаскин от XVII в. е в употреба облик скръбь (РКБЕНО/РКВЕНО 2012). Облик смертса е с членна

морфема с формант *-с-*, характерна за родопските говори, в които има тройно членуване при имената – *смерт смъртъ смърт* (Дяченко/Dyachenko 1900). За златоградския говор са характерни облици *кърфсѣ* 'кръвта', *ръшсѣ* 'ръжта', *пърснѣ* 'пръста', при които наставки *-сѣ*, *-нѣ*, *-тѣ* се добавят към основата на съществителните от ж.р., ед.ч., независимо дали окончава на гласен, или на съгласен звук. Докато в останалите родопските говори с тройно членуване при имената наставки *-сѣ* (*-са*, *-со*), *-нѣ* (*-на*, *-но*), *-тѣ* (*-та*, *-то*) при същ. имена от ж.р., ед.ч. се добавят към основи, завършващи на гласен звук.

Най-често включената нова дума е изписана първа, а след нея е даден нейният синоним, обичайно от чужд произход, който битува в местния български говор. В един единствен случай редът е променен, при изписването на синонимната двойка *лахана* – *зѣлие*.

ОТЕЦ – БУБАЙКУ / БОБАЙКУ

va otētca (μπαπάκια) – *είς πατέρα* (Ч. 1, с. 36).

otētca μπαπάκι *va* síva – *patéras* πρὸς υἰὸν πὼς γράφη (Ч. 1, с. 54).

Сред многото изброени значения на думата *отецъ* в речника на църковнославянския език на Дяченко не се открива значение 'баща, татко'. Най-близко значение е 4. Под именемъ отца иногда разумяется дядъ, прадыдъ, прапрадыдъ и проч. Останалите значения са: 1. Отец, Бог. 2. Христос – Отец будущего века. 3. Богъ Отецъ - въ разсуждении тях, коихъ онъ создалъ во славу Свою и осиновилъ по благодати. 5. Отецъ называется иногда по достоинству по власти гражданской или духовной. 6. Отецъ есть составитель какого сочинения, учитель, наставник какой науки или знания. 7. Отецъ многих языковъ, т.е. Авраамъ... 8. Отецъ мнимы... 9. Отецъ иногда значить верховный начальник... (Дяченко/Dyachenko 1900). В речника на църковнославянския език на Ат. Бончев е отбелязан облик *отечъ*, *отча*, *отче* прил. 'отчев, бащин' (Бончев/Bonchev 1995). Но в Тихонравовия дамаскин – български писмен паметник от XVII в. – думата се открива със значение 'баща, мъж по отношение на своите деца, отец' (РКБЕНО/RKBENO 2012). Видно е, че в българските възрожденски писмени източници думата се употребява със значение 'баща, родител'. Посоченото съответствие *бобайку*, *бубайку*, характерно за местните родопски говори, представлява побългарена форма от облик *буба* на тур. *baba* 1. 'баща, татко' (ТБР/TBR 1962) с прибавена наставка *-айко*. Обликът е разпространен главно в родопските говори на българския език в Смолянско, Асеновградско, Девинско, Маданско (Стойчев/Stoychev 1965).

ТАРГОВЕЦ – ТУТЖЕРИН

va daruðbetca (τουτζέριν) – *είς πραγματευτήν* (Ч. 1, с. 32).

Дума д(т)арговец, не се открива в речниците на църковнославянския език. В тях е отбелязана лексема *торжникъ* 'търговец, меняч' (Бончев/Bonchev 1995); 'мяновщикъ денегъ, мяняло' (Дяченко/Dyachenko 1900), производно от *торгъ*, *търгъ* 'площадь торговая или судебная' (Дяченко/Dyachenko 1900). Но в старославянско-гръцко-латинския речник на Фр. Миклошич е засвидетел-

стван облик тръговецъ с данни за източник mon. serb. (Miclosich 1862–1865, 1006). В речника на книжовния български език на народна основа от XVII в. се среща лексемата тръговецъ ’тръговец, лице, което се занимава с покупка и продажба на стоки’ (РКБЕНО/RKBENO 2012). Това показва, че думата е била в писмена употреба по българските земи през XVII в. Но графичният ѝ облик с начална графема *ð* в Златоградския сборник сочи, че писачът няма точна представа как трябва да се изписва правилно, от което е видно, че тя е нова за неговия речник: тутжѣрин м. – т’ужѣр, т’ужѣрин (тур.) м. ’тръговец’, Родопите (Стойчев/Stoychev 1965) – чрез тур. *tüccar* ’тръговци, тръговец’ от ар. *tuggar* мн.ч. *tagir* ’тръговец’ (БЕР/BER 2017).

СМЕРТ – ЮЛЮМ

σμίσιλιx σα νε βιδενεсу να σμερτσά νά (γυλιύμεx) ðστε τζαλ η ζδράφ – στοχαζόμενος το αωρον τυ θ...ναту ёти σώαι και υγειής (Ч. 1, с. 58).

Облик смърть се открива в църковнославянски писмени паметници: смърть θάνατος ’смърть’ (Дяченко/Dyachenko 1900), докато в дамаскини текстове от XVII в., какъвто е Троянският дамаскин, се среща многократно и единствено обликът съмръть (Иванова/Ivanova 1967, 371). В Тихонравовия дамаскин обликът е съмрът (РКБЕНО/RKBENO 2012).

юлюм = *ölüm* м. ’смърт’ (ТБР/TBR 1962); ил’ум (тур.) м. ’смърт’ (Смолянско, Ардинско, Маданско, Асеновградско, Девинско) (Стойчев/Stoychev 1965).

СФИДЕТЕЛИ – СЕХАТЕ

ποτπισοβατ σα η βέρνισε σφιδέτελι (σεχάτε) – υπογράφησαν και αξιόπιστοι μάρτυρες (Ч. 1, с. 60).

свидѣтельскии (μαρτύριος) ’способный свидетельствовать, свидетельствующий’ (Дяченко 1900).

сехатин = шехат(ин), шахат(ин) м. тур. *şahit* ’свидетел, очевидец’ (ДТВ 2002).

ОРНЕЦИ – МОСТРИ

тува писахме мálко орнѣтзи, мóстри – εδό ёγρατζαμε μερικά παραδήγματα (Ч. 1, с. 68).

орнѣк м. юрнек тур. *örnek* м. ’образец, мостра, модел’ (ТБР/TBR 1962).

мóстра ж. ’малко количество стока, което се показва или изпраща преди сделка; образец’ (1859, Български книжици). От итал. *mostra* ’изложба; показ, парад; преглед; мостра, образец’, което е производно от *mostrare* ’показвам’ (БЕР/BER 1995).

Пояснени думи се откриват и във втората и третата част на сборника, включващи текстове от Ветхия завет на Библията.

ВИНОПИИЦ – САРХОШ

νιμόη μλή βινοπήητς (сархòς) νίту са распýскаη – Μη ίσθε οиноπότις μη δέ εκτείνυ (Ч. 3, с. 94).

винопѣиц м. стб. винопиѣца м. 'винопиец, пияница' (СР/SR 1999); вино-
пиец м. 'винопиец; лице, което обича да пие вино'. ἄγγελος хранителъ плъче
отъ винопѣици а бѣсоове се веселятъ и рѣдувать (РКБЕНО/RKBENO 2012);
винопѣецъ м. ... и бѣсъ има оу себѣ си и винопѣецъ: и заплюваха го... (Троян.
дам. 228) (Иванова/Ivanova 1967).

сархѣш м. sarhoş от перс. 'пиян, пияница; пияч' (ТБР/TBR 1962).

Посоченото съответствие сархѣс (сархош) е с широка употреба в местни-
те български говори и като цяло в разговорния език.

ВОСНЕСИ – ФУДУЛЕ

Γὸς πὸτ βοσνέσητε (φουδύλετε) ποβίδα – Κύριος υπερηφάνοις αντιτάσσεται
(Ч. 3, с. 36).

Плуралната членувана форма воснѣсите е с посочено османотурско съ-
ответствие фудулете. В речника на църковнославянския език на Дяченко
се открива прилагателно възносливзи 'надменный, високомярний', както и
съчетание възносити рогъ 'гордится' (не возносите рога) (Дяченко/Dyachenko
1900). Въпреки че в проучваните писмени източници не се открива облик
воснѣсите, не става ясно дали думата е създадена от среднородопските въз-
рожденски книжовници, или е заимствана от други възрожденски текстове.
Изписаното съответствие, характерно за местните говори и за разговорния
език като цяло, е fodul араб. 'надменен, високомерен, надут, горделив' (ТБР/
TBR 1962).

Засвидетелствана е и синонимна двойка производни глаголи воснѣсам
са – фодуля са.

ВОСНИСАМ СА – ФОДУЛЯ СА

πακ να τβδετα мүδрус (σοφία) νιμοή σα βοσνίσα (φодύλη) – επί δε σοί
σοφία μή елέρυ (Ч. 3, с. 30).

Глаголът *воснисам са* в значение 'възгордявам се': νιμοή σα βοσνίσα
(φодύλη), има свое съответствие в Тихонравовия дамаскин: възнося се несв.
1. 'възнасям се, издигам се'. 2. 'възгордявам се, държа се надменно, големея
се' (РКБЕНО/RKBENO 2012). Но производно *воснѣси(те)* в значение 'тия,
които са се възгордели, които се големейт и превъзнасят' не се открива.

Глаголът *фодуля са* е възникнал на българска почва, като произведен на
съществителните fodul фодул 'надменен, горделив, високомерен' и fodulluk
фодуллук 'надменност, горделивост, високомерие' (ТБР/TBR 1962).

ИСРАИЛ – ЧИФУТЕТЕ

царѣваше на Иерусалим (на исрайл (чифутете) – липсва оригиналният
гръцки текст (Ч. 3, с. 16).

В съчетанието царѣваше на Иерусалим (на исрайл (чифутете) са вклю-
чени ойконимът Иерусалим, етнонимът чифутете и названието исрайл, което
може да се възприеме като страната, където живеят чифутите (евреите). Наз-
ванието е отбелязано в Тихонравовия дамаскин: Израил МИ Израил (РКБЕ-
НО/RKBENO 2012). Включено е и в речника на Дяченко:

Израиль м. так называются въ писании иудеи по праотцу своему Иакову, которому придано ето название Израиль (Дяченко/Dyachenko 1900). Турското съответствие *çifit* (обидно) 'евреин, чифутин' (ТБР/ТБР 1962) е представено в български разговорен вариант чифут(ин), остаряло пренебрежително 'евреин' (РЧДБЕ/RCDBE 1982). Думата е разпространена и в териториалните говори.

Пояснени думи от домашен, български произход с думи от гръцки произход се откриват във втората и третата част на сборника, в които са включени текстове от Ветхия завет на Библията.

Най-широка употреба във втората и третата част на сборника има синонимната двойка СОФИА – МУДРУС / МУДРУС – СОФИА

От Σολόμονα *φάλπα να μύδρυστα* (σοφιάτα) (Ч. 2, с. 2); *σέτιχ σα ότι ίνακ νι στά да μόγαμ да νάηδαμ μύδρος* (σοφία) *ακό μπόγυ νι даδέ* (Ч. 2, с. 10);

Εμίσιαν γάρ σοφίαν (ποτάκναχα μύδρος) (Ч. 3, с. 24); *пак να τβδετα μύδρος* (σοφία) *νιμόη σα βοσνίσα* (φοδύλι) (Ч. 3, с. 30); *η γολεμτζίτε πίσοβατ праβοβέδну* (βίκα σοφιάта) (μύδρυστα) (Ч. 3, с. 56); *Σας σοφία* (μύδρος) *υγράδα σα κάστα ι σας ρασμπράну σα ναпάλνοβατ одаéте...* (Ч. 3, с. 98).

мўдрос ж. цслв. мѣдрость ж. 'образ мыслей и чувствований' (Дяченко/Dyachenko 1900); стб. мѣдрость ж. 1. 'мъдрост, разум'. 2. знание, познание. 3. мъдра мисъл, притча (СР/SR 1999); мўдрость ж. 1. 'мъдрост, разум'. 2. 'знание, познание'. 3. 'мъдра мисъл, притча' (СР/SR 1999).

софiа грц. σοφία 'мъдрост' (ГБР/GBR 2004).

Както е посочено по-горе, облик мудрост е засвидетелстван в Тихонравовия сборник с две значения. Примерите от текстовете на Златоградския сборник също могат да се разделят според значението им:

1. 'мъдрост, възглед за света, знание':

От Σολόμονα *φάλπα να μύδρυστα* (σοφιάта) (Ч. 2, с. 2); *σέτιχ σα ότι ίνακ νι στά да μόγαμ да νάηδαμ μύδρος* (σοφία) *ακό μπόγυ νι даδέ* (Ч. 2, с. 10);

η γολεμτζίτε πίσοβατ праβοβέδну (βίκα σοφιάта) (μύδρυστα) (Ч. 3, с. 56); *Σας σοφία* (μύδρος) *υγράδα σα κάστα ι σας ρασμπράну σα ναпάλνοβατ одаéте...* (Ч. 3, с. 98).

2. 'мъдрост, благоразумие, разумност':

Εμίσιαν γάρ σοφίαν (ποτάκναχα μύδρος) (Ч. 3, с. 24); *пак να τβδετα μύδρος* (σοφία) *νιμόη σα βοσνίσα* (φοδύλι) (Ч. 3, с. 30).

Интересно е, че докато във втората част на сборника първо е изписвана думата, характерна за църковнославянския език, в третата част, в която са включени пасажи от книга Притчи Соломонови на Ветхия завет на Библията, има непоследователност при поясняването на гръцката заемка. В едни примери при употреба на синонимната двойка тя е изписана отпред, а в скоби след нея е дадена гръцката заемка. В други случаи последователността е обратна. Видно е колебанието на преписвачите и на преводачите на текстовете дали да предпочетат гръцката заемка като основна, или църковнославянското ѝ съответствие.

ЗАКОН – НОМОС

В Ч. 2 е включена лексемата от домашен произход закон, пояснена в скоби с гръцка дума νόμος: τζολέκ сам слэл ι μαλογόδεν η μάλακ να γιυμ να σαδιέ η ζάκον (νόμος) – άνθρωπος ήμαι ασθενως και όλιγο χρόνιος και ελάσων εν συνεσει κρίσεως και νόμων (с. 12). Гръцкото съответствие е употребено в гръцкия текст и след това е добавено като пояснение в българския превод.

Лексемата νόμος е пояснена в гръцко-българските речници с българското съответствие закон (ГБР/GBR 2004).

закон м. законъ (νόμος) 1. 'вообще узаконение, постановление'. 2. 'священное писание' (Дяченко/Dyachenko 1900).

Лексемата законъ е с широка употреба в Тихонравовия дамаскин, като са отбелязани три нейни значения: 1. закон; система от нравствени и обредни правила, предписани от някое религиозно учение. 2. закон; установен ред, който трябва да се изпълнява безпрекословно в определен социален колектив; обичай, традиция, правило. 3. закон; разпореждане на държавна власт, което регулира определени сфери в обществения живот (РКБЕНО/RKBENO 2012). Открива се и в Троянския дамаскин: законъ м. ...и развълешь монастырскый закoнь (с. 19); ...защó àко кàжете тò щé да сè развòли закoнь от ó(ь)тци нàши пръдàнiе (Троян. дам. 37) (Иванова/Ivanova 1967).

В Златоградски сборник лексемата е употребена със значение 'закон; система от нравствени и обредни правила, предписани от някое религиозно учение'.

ЛАХАНА – ЗЕЛИЕ

πò δοπρέ ε γοστένιε σάς λάχана (ζέλιε) σάς μήρνυ сάρτζε – Κρείσον ξениσμός με та λαχάνων... φιλιάν (Ч. 3, с. 80).

Съответствието от домашен, български произход зелие се открива и в текстовете на Тихонравовия дамаскин със значение 'зеленчук; различни зелени растения, които се отглеждат в градини' (РКБЕНО/RKBENO 2012). Доста по-голям е семантичният обем на названието, отбелязан в речниците на църковнославянския език: зелие 1. 'трава, зелень'. 2. 'овоць'. 3. 'лекарство'. 4. 'яд'. 5. 'порох' (Дяченко/Dyachenko 1900).

В гръцко-българските речници названието λάχανο(v) е пояснено с български съответствия: 1. 'зеле'. 2. мн.ч. –α та 'зеленчуци' (ГБР/GBR 1994). Според контекста в Златоградския сборник названието може да е употребено със значения 'зеленчук' и 'зеле'. В Родопски речник название *laxana*, *lana* е отбелязано със значение 'зелка' и с разпространение в говори от Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско (Стойчев/Stoychev 1965).

4. Изводи

От изнесените данни е видно, че поясняването на включени в текстовете нови непознати думи е характерно за среднородопските възрожденски писмени паметници от средата на XIX в. Пояснявана е терминологична лексика, свързана с различни сфери на религиозния и обществен живот на среднородопските българи християни: сѝнуду – збирòвия – дернèк; гòспод – бог;

пея – псалмувам; дидаксува – вази; учител – даскал; запечатен – мюхюрледисан; празник – панагър (Райк. дам.); закон – нѳмос, софѳа – мѳдрус, сфидетели – сехате, орнеци – мѳстри (Зл. сб.). Но се среща и поясняване на нетерминологична лексика. Налице са отлики при поясняването в двата писмени паметника. В Райковския дамаскин синонимия се открива в повече тематични сфери:

- предмети от бита: престѳлка – миндѳл; панѳца – стрѳкина;
- човешки дейности: чѳвам – бранем; бѳхтам – бѳя; дѳмам – хуратѳвам – глаголем; стѳпсам – стѳря – сосдам;
- човешки качества и др.: фудѳлин – кабадаия; лош – нюфелѳт; чус – абанжѳя;
- названия на селища: град / града – касабѳ; Селеник – Сѳлун;
- названия за единица време като хронология: час – сахат;
- отвлечени понятия: кулай – лѳку; теглѳлу – изѳт; явно – ачик – ешкѳре.

В Златоградски сборник освен по-слабото тематично разнообразие, примерите със синонимия в отделни тематични сфери са единични:

- роднинска терминология: отѳц – бубѳйку;
- трудова дейност: таргѳвец – тужѳрин;
- човешки състояния и качества: винопѳиц – сархѳш;
- растителни видове: лѳхана – зѳлие

Но пѳк, свързано със спецификата на текстовете във втората и третата част на Златоградски сборник, които са пасажи от Ветхия завет на Библията, многократно е включена синонимната двойка софѳа – мѳдрус / мѳдрус – софѳа.

В текстовете на Райковския дамаскин се откриват цели синонимни редове (хората – дѳма – лаф – збор – слѳву; дѳмам – хуратѳвам – глаголем; стѳпсам – стѳря – сосдам; сѳнуду – збирѳвия – дернѳк и др.), докато в Златоградския сборник синонимията е свързана изключително със синонимни двойки. Освен това в Райковския дамаскин синонимията се прехвърля и при производните думи: празник – панагър и празнѳвам – панигирѳсам; хората – дѳма и дѳмам – хуратѳвам, докато в текстовете на Златоградския сборник това е рядкост: воснѳси – фудѳле и воснѳсам са – фодѳля са.

В два случая се открива поясняване на една и съща дума в двата писмени паметника. В първия пример църковнославянизмът смѳрт е пояснен в Райковския дамаскин с дума умиралка от домашен, български произход, характерна за местния говор, а в Златоградския сборник е пояснен с турската заемка юлюм. Във втория пример плуралната форма воснѳси е пояснена с турската заемка в местните говори фудѳле в Златоградския сборник, а в Райковския дамаскин обликът фудѳлин е пояснен с друга турска заемка, кабадаия:

смѳрт – умиралка (Райк. дам.); смѳрт – юлюм (Зл. сб.)

фудѳлин – кабадаия (Райк. дам.); воснѳси – фудѳле (Зл. сб.).

Важно е да се отбележи, че докато в текстовете на Златоградския сборник се пояснява основно нова дума, характерна за църковнославянския език, в текстовете на Райковския дамаскин се поясняват и думи от домашен, български произход.

гарски произход, битуващи в местния говор (порс (пръст) – земя), както и чуждици, главно турцизми, също от местния говор: кучие – араба̀, фуду̀лин – каба̀даия.

Поясняването на думи в среднородопските възрожденски текстове не е изолирано явление в книжовната дейност през Възраждането. То е използвано от дамаскинари и други книжовници от различни краища на българското езиково землище. И се явява етап в работата по създаването на книжовен български език през XIX в.

Литература

- АПБ 1987:** *Английски пътеписи за Балканите (края на XVI в. – 30-те години на XIX в.)*. София: Наука и изкуство, 1987.
- БЕР 1979:** *Български етимологичен речник*. Т. 2, И – крепя. София: Академично издателство „Марин Дринов“, 1979.
- БЕР 1995:** *Български етимологичен речник*. Т. 4, минго – падам. София: Академично издателство „Марин Дринов“, 1995.
- БЕР 1996:** *Български етимологичен речник*. Т. 5, падеж – пускам. София: Академично издателство „Марин Дринов“, 1996.
- БЕР 2002:** *Български етимологичен речник*. Т. 6, пускам – словарь. София: Академично издателство „Марин Дринов“, 2002.
- БЕР 2010:** *Български етимологичен речник*. Т. 7, слово – терясвам. София: Академично издателство „Марин Дринов“, 2010.
- БЕР 2017:** *Български етимологичен речник*. Т. 8, тесам – фякалка. София: Академично издателство „Марин Дринов“, 2017.
- Бончев 1995:** Бончев Ат. *Църковнославянска граматика. Речник на църковнославянски език*. Велико Търново: ЕТ „Христо Червенаков – Митко“, 1995.
- Бояджиев 1991:** Бояджиев, Т. *Българските говори в Западна (Беломорска) и Източна (Одринска) Тракия*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1991.
- Ваклинова 1972:** Ваклинова, М. Записки на Марин Караджов от Чепеларе. – *Родопски сборник*, 1972, 3, 207–224.
- ВП 1992:** *Родолубивий и благоразумний народе българский. Възрожденски предговори*. Книга първа. 1806–1865. Събрал и наредил Д. Леков. София, 1972.
- ГБР 1994:** *Гръцко-български речник*. София: Академично издателство „Марин Дринов“, 1994.
- ГБР 2004:** *Гръцко-български речник. Второ преработено издание*. Пловдив: „МАГ-77“, 2004.
- Гиневски 2008:** Гиневски, Хр. *Миналото на Средните Родопи – XIX началото на XX век. Възраждане*. Варна: УИ на ВСУ „Черноризец Храбър“, 2008.
- Груев 1906:** Груев, Й. *Моите спомени*. Пловдив, 1906.
- Дяченко 1900:** Дяченко, Г. *Полный церковнославянский словарь*. Москва, 1900 (Репринт: Дяченко Г. М. *Полный церковно-славянский словарь*. Москва: Издателският отдел Московского Патриархата, 1993.
- Иванова 1967:** Иванова, А. *Троянски дамаскин*. София: Академично издателство „Марин Дринов“, 1967.
- Кънчов 1970:** Кънчов, В. *Македония. Етнография и статистика*. – В: *Васил Кънчов. Избрани произведения*. Т. 2. София: Наука и изкуство, 1970.

- Маринов 1978а:** Маринов, П. Поп Глигорко и неговото време. – *Родопи*, 1978, 7, 22–24.
- Маринов 1978б:** Маринов, П. Поп Глигорко и неговото време. – *Родопи*, 1978, 8, 36–38.
- Маслев 1988:** Маслев, Ст. Неизвестен паметник на деловата писменост на народен български език от края на XVII век. – *Palaebulgarica/Старобългаристика*, 1988, 2.
- Митринов 2000:** Митринов, Г. *Златоградски сборник. Писмен възрожденски паметник от средата на XIX век (1852 г.) и фототипно приложение*. София: Македония прес, 2000.
- Митринов 2005:** Митринов, Г., Хр. Гиневски. *Родопско книжовно наследство. Райковски дамаскин (ново пълно издание на текстовете в същинската част на сборника)*. Варна: Издателство на ВСУ „Черноризец Храбър“, 2005.
- Мичева 2018:** Мичева, В. Съюзната система в езика на новобългарските дамаскини. – В: Сб. Доклади от Юбилейната научна сесия „Съвременни тенденции в езиковедските изследвания“ (посветена на 85 години от рождението на проф. д.ф.н. Йордан Пенчев). София: Академично издателство „Марин Дринов“, 2018, 223–231.
- Попконстантинов 1885:** Попконстантинов, Хр. *Петко войвода бранител на родопските българи до 1879 година. Черти от живота и подвизите му*. Пловдив, 1885.
- Попконстантинов 1888:** Попконстантинов, Хр. *Петко войвода бранител на родопските българи до 1879 година. Черти от живота и подвизите му*. Пловдив, 1888.
- Попконстантинов 1889:** Попконстантинов, Хр. Материал за изучаване на родопското наречие. – *Сборник за народни умотворения и книжнина*, 1889, 1–2.
- РКБЕНО 2012:** *Речник на книжовния български език на народна основа от XVII век (върху текст на Тихонравовия дамаскин)*. София: Издателство „Валентин Траянов“, 2012.
- ПРОДД 1974:** *Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век*. София: Академично издателство „Марин Дринов“, 1974.
- РЧДБЕ 1982:** *Речник на чуждите думи в българския език*. София: Академично издателство „Марин Дринов“, 1982.
- СР 1999:** *Старобългарски речник*. Т. 1, А – Н. София: Издателство „Валентин Траянов“, 1999.
- СР 2009:** *Старобългарски речник*. Т. 2, О – У. София: Издателство „Валентин Траянов“, 2009.
- Стефанов 2009:** Стефанов, П. Неизвестни ръкописи в Шумен (XVI–XIX в.). – *Търновски писмена. Алманах за Търновската книжовна школа*. 2009, 2, 240–252.
- Стойчев 1965:** Стойчев Т. Родопски речник. – *Българска диалектология. Проучвания и материали*. София: 1965, 2, 119–314.
- Стойчев 1970:** Стойчев, Т. Родопски речник. Първо допълнение. – *Българска диалектология. Проучвания и материали*. София: 1970, 5, 152–221.
- Стойчев 1983:** Стойчев, Т. Родопски речник. Второ допълнение. Под редакцията на М. Сл. Младенов. – *Родопски сборник*, 1983, 5, 287–353.
- Стоянов 1972:** Стоянов, М. Райковски дамаскин. – *Родопски сборник*. 1972, 3, 225–307.
- ТБР 1962:** *Турско-български речник*. София: „Наука и изкуство“, 1962.

References

- APB 1987:** *Anglijski ptepisi za Balkanite (kraya na XVI v. – 30-te godini na XIX v.)* [English Travel Notes for the Balkans (end of the 16th century – 30s of the 19th century)]. Sofia: “Nauta i izkustvo”, 1987.
- BER 1979:** *Balgarski etimologichen rechnik* [Bulgarian Etymological Dictionary]. T. 2. I – krepya. Sofia: Akademichno izdatelstvo “Marin Drinov”, 1979.
- BER 1995:** *Balgarski etimologichen rechnik* [Bulgarian Etymological Dictionary]. T. 4. mingo – padam. Sofia: Akademichno izdatelstvo “Marin Drinov”, 1995.
- BER 1996:** *Balgarski etimologichen rechnik* [Bulgarian Etymological Dictionary]. T. 5. padezh – puskam. Sofia: Akademichno izdatelstvo “Marin Drinov”, 1996.
- BER 2002:** *Balgarski etimologichen rechnik* [Bulgarian Etymological Dictionary]. T. 6. puskam – slovar. Sofia: Akademichno izdatelstvo “Marin Drinov”, 2002.
- BER 2010:** *Balgarski etimologichen rechnik* [Bulgarian Etymological Dictionary]. T. 7. slovo – teryasvam. Sofia: Akademichno izdatelstvo “Marin Drinov”, 2010.
- BER 2017:** *Balgarski etimologichen rechnik* [Bulgarian Etymological Dictionary]. T. 8. tesam – fyakalka. Sofia: Akademichno izdatelstvo “Marin Drinov”, 2017.
- Bonchev 1995:** Bonchev, At. *Tsarkovnoslavyanska gramatika. Rechnik na tsarkovnoslavyanski ezik* [Church Slavonic Grammar. Dictionary of Church Slavonic Language]. Veliko Tarnovo: ET “Hristo Chervenakov–Mitko”, 1995.
- Boyadzhiev 1991:** Boyadzhiev, T. *Balgarskite govori v Zapadna (Belomorska) i Iztocna (Odrinska) Trakiya* [The Bulgarian Dialects in West (Aegean) and Eastern (Edirne) Thrace]. Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, 1991.
- Vaklinova 1972:** Vaklinova, M. *Zapiski na Marin Karadzhev ot Chepelare*. [Notes of Marin Karadzhev from Chepelare]. – *Rodopski sbornik*, 1972, 3, 207–224.
- VP 1992:** *Rodolyubivii i blagorazumnii narode balgarskii. Vazrozhdenski predgovori* [Patriotic and prudent Bulgarian people. Revival prefaces]. Kniga parva. 1806–1865. Sabral i naredil D. Lekov. Sofia, 1992.
- GBR 1994:** *Gratsko-balgarski rechnik* [Greek-Bulgarian Dictionary]. Sofia: Akademichno izdatelstvo “Marin Drinov”, 1994.
- GBR 2004:** *Gratsko-balgarski rechnik* Vtoro preraboteno izdanie. [Greek-Bulgarian Dictionary. Second revised edition]. Plovdiv: “MAG–77”, 2004.
- Ginevski 2008:** Ginevski, Hr. *Minaloto na Srednite Rodopi – XIX – nachaloto na XX vek. Vazrazhdane* [The past of the Middle Rhodopes – 19 – the beginning of the 20th century. Revival]. Varna: Universitetsko izdatelstvo VSU “Chernorizets Hrabar”, 2008.
- Gruev 1906:** Gruev, I. *Moite spomeni* [My Memories]. Plovdiv. 1906.
- Dyachenko 1900:** Dyachenko, G. *Polnyj tserkovnoslavyanskij slovar’* [A complete Church Slavonic Dictionary]. Moskva. 1900 (Reprint Dyachenko, G. M. *Polnyj tserkovnoslavyanskij slovar’*. Moskva: Izdatel’skij otdel Moskovskogo Patriarhata, 1993).
- DTB 2002:** *A Dictionary of Turkisms in Bulgarian*. Oslo: Novus forlag, 2002.
- Ivanova 1970:** Ivanova, A. *Troyanski damaskin* [Damascene from Troyan]. Sofia: Akademichno izdatelstvo “Marin Drinov”, 1967.
- Kanchov 1970:** Kanchov, V. *Makedonia. Etnografija i statistika* [Macedonia. Ethnography and statistics]. – In: *Vasil Kanchov. Izbrani proizvedeniya*. T. 2. Sofia: “Nauka i izkustvo”, 1970.
- Marinov 1978a:** Marinov, P. *Pop Gligorko i negovoto vreme* [Priest Gligorko and his time]. – *Rodopi*, 1978, 7, 22–24.

- Marinov 1978b:** Marinov, P. Pop Gligorko i negovoto vreme [Priest Gligorko and his time]. – *Rodopi*, 1978, 8, 36–38.
- Maslev 1988:** Maslev St. Neizvesten pametnik na delovata pismenost na naroden balgarski ezik ot kraya na XVII vek [An unknown monument of business writing in vernacular Bulgarian of the end of the 17th century]. – *Palaebulgarica/Starobalgaristika*, 1988, 2.
- Mitrinov 2000:** Mitrinov, G. *Zlatogradski sbornik. Pismen vazrozhdenski pametnik ot sredata na XIX vek (1852 g.) i fototipno prilozhenie* [Zlatogradski sbornik. Written Revival monument from the middle of the 19th century (1852) and phototype edition]. Sofia: Makedonia pres, 2000.
- Mitrinov 2005:** Mitrinov, G., Hr. Ginevski. *Rodopsko knizhovno nasledstvo. Raykovski damaskin* [Rhodope Literary Heritage. Damascene from Raykovo]. Varna: Univerско izdatelstvo VSU “Chernorizets Hrabar”, 2005.
- Micheva 2018:** Micheva, V. Sayuznata sistema v ezika na novobalgarskite damaskini [Conjunction system in the language of the New Bulgarian damascenes]. – In: *Sb. Dokladi ot Yubileynata nauchna sesiya “Savremenni tendentsii v ezikovedskite izsledvaniya” (posvetena na 85 godini ot rozhdenieto na prof. d.f.n. Yordan Penchev)*. Sofia: Akademichno izdatelstvo “Marin Drinov”, 2018, 223–231.
- Miklosich 1862-1865:** Miklosich, Fr. *Lexicon Palaeoslovenico–graeco–latinum. Emendatum actum*. Vindobonae: Guilelmus Braumueller. 1862–1865.
- Popkonstantinov 1885:** Popkonstantinov, Hr. *Petko voyvoda branitel na rodopskite balgari do 1879 godina. Cherti ot zhivota i podvizite mu* [Petko Voyvoda Defender of the Rhodope Bulgarians until 1879. Features of his life and his exploits]. Plovdiv, 1885.
- Popkonstantinov 1888:** Popkonstantinov, Hr. *Petko voyvoda branitel na rodopskite balgari do 1879 godina. Cherti ot zhivota i podvizite mu* [Petko voyvoda defender of the Rhodope Bulgarians until 1879. Features of his life and his exploits]. Plovdiv, 1888.
- Popkonstantinov 1889:** Popkonstantinov, Hr., Material za izuchavanie na rodopskoto narechie [Material for studying Rhodopean dialect]. – *Sbornik za narodni umotvoreniya i knizhnina*, 1889, Vol. 1–2.
- RKBENO 2012:** *Rechnik na knizhovniya balgarski ezik na narodna osnova ot XVII vek (varhu text na Tihonravoviya damaskin)* [Glossary of the Literary Bulgarian Language on vernacular basis from the 17th Century (based on the text of the Tichonravov’s Damascene)]. Sofia: Valentin Trayanov, 2012.
- RRODD 1974:** *Rechnik na redki, ostareli i dialektni dumi v literaturata ni ot XIX i XX vek* [A Dictionary of Rare, Dialect and Outdated Words in our 19th and 20th Century Literature]. Sofia: Akademichno izdatelstvo “Marin Drinov”, 1974.
- RCDBE 1982:** *Rechnik na chuzhdite dumi v balgarskiya ezik* [Dictionary of Foreign words in Bulgarian language]. Sofia: Akademichno izdatelstvo “Marin Drinov”, 1982.
- SR 1999:** *Starobalgarski rechnik* [Old Bulgarian Dictionary]. T. 1, A – N. Sofia: Izdatelstvo “Valentin Trayanov”, 1999.
- SR 2009:** *Starobalgarski rechnik* [Old Bulgarian Dictionary]. T. 2, O – U. Sofia: Izdatelstvo “Valentin Trayanov”, 2009.
- Stefanov 2009:** Stefanov, P. Neizvestni rakopisi v Shumen (XVI–XIX v.) [Unknown manuscripts in Shumen (XVI–XIX c.)]. – *Tarnovski pismena. Almanah za Tarnovskata knizhovna shkola*, 2009, 2, 240–252.
- Stoychev 1965:** Stoychev, T. Rodopski rechnik [Rhodopean dictionary]. – *Balgarska dialektologia. Prouchvania i materialy*, 1965, 2, 119–314.

- Stoychev 1970:** Stoychev, T. Rodopski rechnik [Rhodopean dictionary]. – *Balgarska dialektologia. Prouchvania i materiali*, 1970, 5, 152–221.
- Stoychev 1983:** Stoychev, T. Rodopski rechnik [Rhodopean Dictionary]. Vtoro dopalnenie. Pod redaktsiyata na M. Sl. Mladenov. – *Rodopski sbornik*, 1983, 5, 287–353.
- Stoyanov 1972:** Stoyanov, M. Raykovski damaskin [Damascene from Raykovo]. – *Rodopski sbornik*, 1972, 3, 225–307.
- TBR 1962:** *Tursko-balgarski rechnik* [Turkish-Bulgarian Dictionary]. Sofia: “Nauka i izkustvo”, 1962.

Доц. д-р Георги Митринов
Секция за история на българския език
Институт за български език към БАН
Бул. „Шипченски проход“ № 52, бл. 17
1113 София, България
mitrinov@abv.bg

Assoc. Prof. Georgi Mitrinov, PhD
Department of History of the Bulgarian Language
Institute for Bulgarian language, BAS
52, Shipchenski prohod, Bl. 17
1113 Sofia, Bulgaria
mitrinov@abv.bg